

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

GERIATRICKÁ PROBLEMATIKA V PASTORÁLNÍ PÉČI

(Postulát křesťanské etiky v péči o seniory)

Geriatric problems in pastoral care

(The precondition of Christian ethics in care of the old people)

ThDr. Kateřina Brzáková Beksová, Th.D.

Praha, 2012

Děkuji Prof. PhDr. Anně Hogenové, CSc. za její laskavou pomoc a odborné vedení uváděné práce.

Děkuji všem 312 sociálním pracovníkům, kteří pomáhají seniorům v přímo obslužné nebo asistenční péči, jejichž praktické zkušenosti podněcovaly moji lektorskou činnost a následně byly využity pro tuto disertační práci. Zároveň děkuji Ing. Lence Krupařové, manažerce Vzdělávacího centra v Turnově, za organizaci kvalifikačních kurzů pro pomáhající pracovníky.

Děkuji všem respondentům za poskytnutí informací pro zpracování dotazníku, jehož výsledky byly využity v této práci.

Děkuji babičce a příbuzným i známým seniorům za sdílnost a možnost teoretického zobecnění jejich problematiky.

Děkuji Mgr. Blance Blažkové za korektury češtiny a Mgr. Pavlu Kolářovi, Th.D. et M.T.S. za korektury anglického textu.

Děkuji mamince za podporu a svým dětem za trpělivost.

OBSAH

Úvod	6
1. Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém	11
1.1 Biblický obraz stáří	12
1.1.1 Starozákonní hledisko	13
1.1.2 Novozákonní hledisko	15
1.2 Selektované filozofické výpovědi o stáří.....	17
1.2.1 Poslední věci člověka a idea dobra u Aristotela	19
1.2.2 Přirozenost smrti ve filozofii Marca Aurelia	21
1.2.3. Úvahy o stáří a Lucius Anneaus Seneca	25
1.3 Gerontologické stanovisko	30
1.4 Vymezení stáří a jeho charakteristika	32
2. Projevy lidského stárnutí	36
2.1 Proces fyziologického stárnutí a reakce na změny	37
2.2 Psychické změny osobnosti seniora	41
2.3 Problematika sociability ve stáří	46
2.3.1 Domov a rodina	48

2.3.2	Osamělé stáří a izolační úzkost	56
2.3.3	Postulát lásky mezi generacemi	59
2.4	Nemocný starý člověk	63
2.4.1	Nejčastější choroby vyššího věku	67
2.4.2	Fenomén bolesti ve stáří	69
2.4.3	Deprese	72
2.4.4	Syndrom demence a riziko ohrožení kvality života	75
2.5	Specifické potřeby starého člověka	82
3.	Základní předpoklady smyslu péče o seniory	85
3.1	Kvalita života	86
3.2	Péče o duši a sociální lidství.....	91
3.3	Důstojnost	94
3.3.1	Empatická podpora	98
3.3.2	Etické předpoklady pomáhání	100
3.3.3	Hodnotová preference	102
3.3.4	Integrita jako cíl stárnutí	104
3.3.5	Fenomén viny	106
3.3.6	Bioetika	108
3.3.7	Důstojnost smrti	111
4.	Východiska pastorační služby poskytované starším lidem	114
4.1	Pastorační poslání	116
4.2	Pastorální teologie	117
4.3	Smysl a kompetence pastorace	119
4.4	Útěcha nemocným	123

Závěr	128
Jmenný rejstřík	132
Seznam použitých pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů	135
Seznam příloh	155
Summary	172

ÚVOD

Současné bádání v oblasti stárnutí české populace s sebou nese fenomén, který lze nazvat obavou z postupné geriatrize společnosti. Fobické geriatrizační očekávání především vyplývá z relativní bilance natality a absolutního poklesu mortality. Zejména díky zvyšování životního standardu, zlepšení stravy, zdokonalování zdravotní péče a novodobým možnostem sociálního systému bude v České republice stále narůstat počet seniorů, jejichž věk se vyjadřuje třícifernou číslicí. V roce 2008 dosahuje průměrný věk českých žen téměř 79 let. Muži se dožívají necelých 74 let (což je věk, kterého dosáhly ženy již v roce 1960). Moderní věda dokonce odhaduje, že primární genetickou dispozici k dlouhověkosti lidí v budoucnu nahradí héroická regenerativní medicína.

Vycházíme-li z politicko-hospodářského očekávání, jehož kalkulace vypovídá o dalším růstu subpopulace starších, lze po roce 2010 avizovat nárůst poptávky mimořádně silných poválečných ročníků po alternativách geriatrické péče. Kvantitativní zlom v oblasti stárnutí a předpoklad novodobé masivní proměny veškeré terapeutické i neterapeutické pomoci seniorům přispěl k transformaci zdravotnictví, sociální péče, farmaceutického průmyslu a dalších na tyto obory navazujících resortů. V důsledku obecné úzkosti z nepředstavitelného poklesu produktivity a výkonu se v člověku probouzejí spontánní obranné mechanismy; snaží se pozastavit stárnoucí proces, obchoduje s omlazujícími produkty a vytváří programy pro úspěšné a aktivní stárnutí. Medicína denně ukazuje nové možnosti prodloužení života, zdůrazňuje se prevence v oblasti fyziologické degenerace a pomalu se rodí osvěta v

otázkách terminálního utrpení. Setkáváme se dokonce i s postupným nárůstem požadavků saturace lidské spirituality; přibývá nábožensky pasivních seniorů, kteří mezi svoje poslední záležitosti začleňují duchovenskou podporu a pastorální péči.

Název geriatrická problematika v pastorální péči chce vyvolat diskuzi nad nutností teologické reflexe výše zmíněného fenoménu. Primární intencí textu je proto hledání integrálních prvků stáří se zvláštním zřetelem na oblast duchovní. Dosavadní gerontologické teorie tematizují stáří jako problém biologické involuce, poklesu psychických funkcí a sociální proměny. Pro potřeby duchovenské služby však dosud chybí komplexní propojení na úrovni hodnotové a spirituální. Předkládaným záměrem je pojednání o hodnotách vyššího věku a náhled nejčastějších novodobých zpravidla ageistických postojů, které se stereotypně omezují na řešení bio-psycho-sociální determinace starého člověka s cílem nového zasazení zmiňovaných aspektů do filozofického, teologického, a zejména pak obecně křesťansko-etického rámce.

Práce navazuje na současnou odbornou literaturu zabývající se geriatrickou péčí a nově ji doplňuje o etické hledisko proměny lidských kvalit v závěru života. Klade také důraz na českou veřejností málo uznávaný význam pastorační péči o seniory. Z podtitulu vyplývá, že východiskem této práce je předpoklad výsostného etického přístupu k člověku, ve své podstatě postulujícího lásku a starostlivost. Poukazuje na důležitost pastorálního setkání, které není pouhým poskytnutím verbálního dialogu, ale je realizováno skrze důvěru a spoléhání na duchovní podporu při obnově či upevnění vztahu s Bohem.

Při pastorálním působení u starých nebo umírajících lidí se zpravidla projevuje skutečnost nedostatečné teoretické vybavenosti

duchovních v otázkách doprovázení seniorů a reálně empatického naslouchání. Klient geriatrické péče potřebuje nejen připravit na smrt, ale zároveň potřebuje být akceptován a pochopen ve svých proměnách; hledá oporu a možnost sdílení, potřebuje stabilní duchovní zázemí, modlitbu či útěchu. Mezi poslední věci člověka patří životní bilance i transformace motivů a potřeb. Senioři většinou úročí svoji minulost a zrcadlí ji do smysluplnosti prožívané přítomnosti i očekávané blízké budoucnosti.

Pro uskutečnění výše popsaného záměru je výchozím účelem disertace požadavek komplexních validních hledisek pro pastorační praxi, neboť skutečnost kvantitativní proměny populace se významně dotýká i obecně křesťanské etiky. Na základě zkušenosti nedostatečné informovanosti budoucích duchovních ve specifických oblastech poslední etapy lidského života je základním motivem textu doplnit absenci gerontologické průpravy duchovního, který aspiruje na pastýřskou činnost se starými lidmi. Na druhé straně vzniká sekundární záměr humanizovat teoretickou přípravu na sociálně pomáhající profese, ve kterých dosud schází základní filozoficko-teologické povědomí. Přestože se jedná o problematiku aktuální a běžnou, v nabídce české literatury tematizovaná geriatrická otázka, která by se opírala o křesťanské ideály, chybí, nebo je výhradní produkcí hospicových hnutí.

Zásluhou hospicové a zároveň paliativní koncepce terminální péče se v naší zemi pomalu rekonstruuje zlomek křesťanských ideálů, které by však měly spoluutvářet vzdělávání na základní úrovni. Z pohledu biblického je vážnost a úcta ke stáří zřetelně vyjádřena ve čtvrtém přikázání Desatera, jež zdůrazňuje přímo povinnost ctít a respektovat své rodiče (tedy i prarodiče apod.) - Ex 20,12; Dt 5,16; Mt 15,4; 19,19.

Specifičnost křesťanské etiky spočívá v úctě k člověku v každé jeho vývojové etapě. Je založena na pojetí lidské důstojnosti z hlediska úcty k životu, ke každé jeho části - tedy i ke stáří. Starému člověku, byť je jakkoli poznamenán nejrůznějšími ztrátami, nelze upírat právo na důstojné místo v žádném lidském společenství, jehož znakem by měla být určitá míra odpovědnosti za každého jejího člena.

Hodláme zdůraznit křesťanské motivy, které v tomto smyslu překonávají běžný etický relativismus. Křesťanská etika vyznává jistý hodnotový kodex, který předpokládá konkrétní způsoby lidského jednání. Z tohoto hlediska je stáří ceněno jako sociální „poklad“, nikoli „odpad“, který společnost zatěžuje. Církev si např. velmi považuje modliteb starých lidí. Karl - Heinz Peschke uvádí: „Vnitřní uctivé smýšlení se musí projevit ve vnějších znameních úcty.“ Zájem o záležitosti stáří a ochota pomáhat z tohoto pohledu stojí na pilířích lásky a vděčnosti. Peschke opět zdůrazňuje, že: „Láska a vděčnost musí dospět k vyjádření ve slově a činu.“

Stáří a smrt patří neoddělitelně k lidskému údělu. Dle Eriksona se stařecký život završuje v úsilí o integritu a jeho psychologická úspěšnost spočívá ve splňování tohoto úkolu. Variabilita stáří je kromě vnitřní dispozice a vnějších vlivů do jisté míry určena životní orientací a vírou. Ptáme se tedy, zda křesťanská víra ovlivňuje podobu stárnoucího procesu a zda napomáhá akceptaci utrpení a smrti. Křesťansko-etické hledisko odvozuje hodnotu života z Božího obdarování, liší se tedy od hlediska apriori nenáboženského.

Rozčlenění práce do čtyř tématických celků se logicky odvíjí od obecného výkladu stáří od hlediska biblického, selektivně filozofického a gerontologického s následným pojednáním o projevech a

konkrétních proměnách sění ve druhé kapitole. Primárním úkolem první poloviny práce je tematizovat stáří a na základě křesťanské etiky obhájit humánně-sociální stanovisko ve prospěch starého člověka s ohledem na jeho všestrannou podporu. Zvláštní pozornost si zasluhuje emoční a z hlediska sociálního pak také komunikační rovina stárnutí s ohledem na ohrožení intimity a často nedostatečnou stimulaci seniora v ústavní péči.

Následující, třetí, kapitolu předjímá požadavek ochrany důstojnosti ve stáří s ohledem na celkovou kvalitu života, která je potenciálně ohrožena nejrůznějšími ztrátami. Celá třetí a čtvrtá část je provázána jednotnou myšlenkou na etické předpoklady sociálního i pastorálního pomáhání. V druhé polovině práce je pak pojem stáří konfrontován s blízkostí konce života a smrtí. Cílem předposlední kapitoly je obhajoba morálních principů v geriatrické pomoci se zvláštním zřetelem na empatickou vybavenost pomáhajících, respektování hodnotové preference s ohledem na fenomén viny jako potenciální překážky na cestě k dosažení životní integrity. Závěrečné pojednání o pastorální péči vychází z předpokladů pastorální teologie a vysvětluje útěchu nemocných jako poslání zaměřené především na starostlivou péči o staré lidi, kterým se v terminální úzkosti nedaří porozumět smyslu života.

Charakter této práce je veden intencí tematizovat a kompletovat problematiku stáří, umírání a smrti pro potřeby duchovních k vykonávání pastorální péče. Zároveň je určena pro potřeby pomáhajících zdravotníků, sociálních pracovníků (osobních asistentů i pracovníků v přímé obslužné péči) v institucionální či v domácí péči, dále pak pomáhajícím odborníkům i laikům, jejichž snahou zůstává

altruistický zájem na kvalitě závěru života seniorů a v jejichž kvalifikovaném vzdělání absentuje znalost významu pastorační práce duchovních.

Součástí předkládané práce je pilotní studie zaměřená na zjištění postojů veřejnosti k otázkám stárnutí, potřeb seniorů, posledních věcí člověka a etiky v péči o staré lidi, přičemž dotazník ani jeho vyhodnocení nejsou jejím ústředním smyslem. Jedná se pouze o dovětek, který má hlouběji přivést k problému.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém

1. POJEM STÁŘÍ A POSLEDNÍ VĚCI ČLOVĚKA NA POZADÍ TEOLOGICKO-FILOZOFICKÉM A GERONTOLOGICKÉM

Hovoříme-li o seniorech jako o takzvané po-reprodukční generaci (tvořené ve větší míře ženami s ukončenou reprodukční schopností), která do starší generace zahrnuje již lidi starší 50 let, a vezmeme-li v úvahu průměrné dožití, blížíci se věku 80 let, pojednáváme o období, představujícím téměř třetinu celého lidského života. Výsledky experimentální gerontologie poukazují na možnosti prodloužení věkové kohorty dokonce na 150 let. Na druhé straně faktem klinické gerontologie je výsledný projev stárnutí, pojmenovaný jako multiorgánová křehkost (vetchost) a nezvratitelný celkový psychofyziologický funkční pokles u člověka na hranici 80 let věku.

Sociální gerontologie tematizuje oblasti společenské integrace stáří a do jisté míry vychází z některých heterostereotypů; nejfrekventovanějšími jsou: život v osamocení, ztráta společenských kontaktů, úbytek společenských kompetencí nebo vnímání sénia jako společensko-ekonomické zátěže. V roce 1969 byl poprvé použit termín *ageismus* – diskriminace na základě věku. Tošnerová uvádí, že věková segregace (vyčleňování starších lidí ze společnosti) je podporována ekonomicko-sociálními problémy a společenskými představami podceňujícími stáří.¹ Věkovou diskriminaci zároveň podporují některé autostereotypy seniorů a identifikace s negativním pojetím vyššího věku. V postojích starší populace se často projevuje sebedoceňování, sebelítost, koncentrace na negativní projevy stáří, opomíjení kladných

¹ TOŠNEROVÁ, Tamara. *Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří*. 1.vyd. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, Ústav lékařské etiky 3.LF UK Praha a FNKV Praha, 2000. 45 s. ISBN 80-238-9506-0, s. 6.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém atributů, nechť k plánování, skeptická prognóza budoucnosti, pesimismus a neochota k adaptaci nebo i pasivní očekávání pomoci. Zdrojem ageismu bývají obavy z nesoběstačnosti a z pozbývání duševní i fyzické přitažlivosti končící smrtí, zobecňování negativních zkušeností se seniory, stereotypní představy o nezbytnosti institucionální péče, automatické očekávání minimalizace výkonu a ekonomické prospěšnosti.

S vývojem civilizace došlo k transformaci představ o stáří. Počáteční společenská vážnost, shovívavost a pokora k séniu se proměnila v neúctu, segregaci a zesměšňování starých lidí. Pro důležité úkoly neplatila současná pozitivní selekce nízkého věku, krásy a flexibility s příslibem spolupráce mladého kolektivu. Biblický Adam ve 130 letech zplodil Šéta a dožil se 930 let, Šét žil 912 let, jeho syn Enóš žil 905 let a Enóšův syn Kénan žil do 910 let. Kénan zplodil v sedmdesáti letech Mahalalela, který zemřel v 895 letech, jeho syn Jered žil 962 léta a vnuka Henocha si Bůh vzal v 365 letech. Henoch zplodil syna Metúšelacha [Metuzaléma], který dosáhl biblického maxima 969 let a stal se tak synonymem dlouhověkosti. Metúšelachův vnuk Noe zplodil ve věku 500 let tři syny a v tomto pokročilém věku dostal od Boha výjimečný úkol. Obnova Země a budoucí perspektiva lidstva nebyla posláním mládí.

1.1 Biblický obraz stáří

„Před šedinami povstaň a starci vzdej poctu. Boj se svého Boha. Já jsem Hospodin.“ [Lv 19,32]

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém

Biblický obraz lidského stárnutí² jako výlučně živočišného procesu probíhajícího v čase má být opakem Boha, který je konstantní, nadčasový – tedy času nepodléhající. Cokoli je počáteční, archaické je zdrojem úctyhodnosti, vážnosti a vzácnosti, neboť je blíže prapočátku, předkům. Proroci i praotcové byli starší a v tradiční společnosti vážení lidé. Starý zákon označuje společenství, které na starce neberou ohledy za pronárody zlé tváře. To znamená, že historicko-biblický kontext vypovídá o protikladu Božího lidu jako o národu upadajícím a nedobřím, pokud nechová své seniory v náležitě úctě.

Izajáš uvádí, že odnímá-li Hospodin Jeruzalému jeho starce, bude to znamenat ztrátu opory a podpěry společnosti [Iz 3,1-2]. Na druhé straně Bůh trestá i jiným způsobem, když bere starcům soudnost [Jb 12,20], která je obdarováním, má být tudíž výsadou rozumných. Izajášovo proroctví nového života je příslibem odměny dlouhověkosti v mladistvé síle. Nový zákon pak používá slovo presbyter jako starověké označení muže nad 50 let.³

1.1.1 Starozákonní hledisko

Starý zákon přímo předepisuje úctu ke starým lidem, Desatero nařizuje ctít rodiče. Etický imperativ v Bibli zdůrazňuje, že neúcta ke

² V novém zákoně je stařec (ὁ γέρον) člověk vyššího věku, podléhající chronologickému vývoji; starý (παλαιός) pak znamená dlouho existující, časem opotřebovaný, zastaralý ve smyslu něčeho dávno překonaného – zejména v protikladu k novému od Krista pocházejícího. Pojem ἀρχαίος je popisem počátečního, dřívějšího, starého či dokonce prastarého stavu. Starý zákon užívá hebrejského výrazu zákén (זקן) ve smyslu starší, letitý, přirozeně ctěný, moudrý a zkušený, šedinami ozdobený; kniha Jób pak užívá pojmu jáš'is pro váženého, významného šedivého starce, před nímž jiní povstanou.

³ Novotný uvádí novozákonní paralelu dlouhověkosti takto: „Fm 9 se označuje Pavel za věkem starého (řecky ὁ πρεσβύτερος). V 1Tm 5,2 jde o věkem staré ženy, přičemž se zdá, že výrazy „otec“ byly nejvyšším čestným titulem pro starší muže a staré ženy ve sboru.“ NOVOTNÝ, Adolf, *Biblický slovník*, 3. vyd. Praha: Kalich, 1992, 1399 s., ISBN 80-7017-527-1, pro Českou biblickou společnost ISBN 80-900881-1-2, s. 970.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém starším je přímým proviněním proti Bohu samému. „Já jsem Hospodin“ a toto ti nařizuji. Deuteronomium 4,32 a 32,7 vyzývá člověka, aby se spolehl na své předky a ptal se jich na časy minulé. Jen oni znají dávné dny a mohou pomoci „porozumět létům zašlých pokolení“. Znamená to, že naši rodiče jsou našimi rádci, naši starci nám předávají svoje zkušenosti a zkušenosti svých předků. Nejen v empirii spočívá jejich cena, neboť mnohé pro nás na tomto světě připravili a učinili v naše dobro.

Moudrost starších vychází z jejich srdce, aby zachovávala kontinuitu a sounáležitost sociálního života a naplnila smysl „živé“ budoucnosti. „Jen se zeptej předešlého pokolení, a co vyzkoumali jejich otcové, buď hotov slyšet.“ [Jb 8,8] Fakt úcty ke stáří není stejně automatický, jakým bývá úcta k živému. Mnohdy úcta k předkům přichází až s jejich ztrátou. Stejně tak není samozřejmé, že každý starší je moudrý. I Jób hovoří ve 21. kapitole o dlouhověkosti svévolníků s patrným despektem. Ve 32. kapitole Elíhů rovněž zpochybňuje přímou úměrnost věku a moudrosti, když říká: „Ať promluví léta, ti, kteří mají let mnoho, ať s moudrostí seznamují. Avšak je to duch člověku daný, dech Všemocného, jenž lidi činí rozumnými.“ [Jb 32,7-8]

Starozákonní Bůh svěřuje starším zvláštní poslání, vybírá z lidu právě ty, kteří mají zkušenosti a vkládá na ně část ducha, jehož břímě dosud nesl pouze Mojžíš.⁴ Hospodin nevybral kolektiv mladých, silných a zdravých jedinců, jeho volba pro jeho zodpovědnosti spoléhá na uvážlivost. Hospodin předpokládá, že moudrost starších zajistí pomoc lidu zaslepeného mamonem a žádostivostí. Je to akt spolehnutí

⁴ „Hospodin Mojžíšovi odvětil: „Shromážď mi sedmdesát mužů z izraelských starších, o nichž víš, že jsou staršími a správci v lidu. Vezmi je ke stanu setkávání, ať se tam postaví s tebou.“ [Nu 11,16].

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém se na autoritu izraelského národa. Deuteronomium uvádí v řádu očisty od krveprolití ve 21. kapitole rituální úkony, které náleží pouze starším. Opět je zde doložena preference vyššího věku k svěření důležitých funkcí. Také v 1S 15,30 se Saul dožaduje úcty před staršími, neboť jejich vážnost je společensky ceněna. Stejně i Elíhú nepromluví k Jóbovi, dokud nedomluví ti, kteří jsou věkem starší než on. [Jb 32,4] Ve chvále ženy statečné je uznáván právě ten manžel, který se staršími zasedá. [Př 31,23]

Co je pro mladého člověka větší poctou než uznání rodičů, prarodičů či učitelů? Pokud si přejeme vyznamenání, raději jej přijímáme od těch, kteří nás v životě svým věkem, zkušenostmi a výkonem překonali. Vědomě i nevědomě se srovnáváme se skutky svých starších vzorů a ctíme jejich zásady. Pokud akceptujeme náskok v dobrých skutcích svých předků, proč pak nejsme schopni ctít je i v době, kdy je všemu již naopak. Kdy naše skutky již převýšily staré a náš výkon je s jejich výkonem nesrovnatelný. Jsou to však tytéž osobnosti, jen starší a méně či vůbec produktivní.

1.1.2 Novozákonní hledisko

Novozákonní gerontologická výpověď je velmi strohá. Je s podivem, že v širokém pojetí sociální problematiky je péče o staré lidi opomenuta. Lze předpokládat, že absence geriatrické tematiky znamená její samozřejmost. Důkazem by mohl být příběh Zachariáše a jeho ženy Alžběty, kterým Bůh požehnal a přes jejich velmi pokročilý věk narodil se jim syn Jan. Jan Křtitel byl milosrdenstvím, kterým Bůh prokazuje úctu stáří. Jiným svědectvím o úctě ke stáří by mohla být i Lukášova

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém metafora o lepší kvalitě starého vína. [Lk 5,39]

Nejvýraznější zmínkou geriatrické péče je odkaz 1. listu Timoteovi v pravidlech pastýřské služby. „*Proti staršímu člověku nevystupuj tvrdě, nýbrž domlouvej mu jako otci, mladším jako bratrům, starším ženám jako matkám, mladším jako sestřím, vždy s čistou myslí.*“ [1Tm 5,1-2] To znamená: opatruj své starší bližní, neboť jejich vyšší věk je požehnaný, ale buď si vědom, že snížení funkčních rezerv vyžaduje šetrné zacházení.

„*Starší muži ať jsou střídmí, vážní, rozumní, ať jsou zdraví ve víře, lásce a trpělivosti. Podobně starší ženy ať se chovají důstojně, ať nepomlouvají a nepropadají přílišnému pití vína. Ať vyučují mladší ženy v dobrém a vedou je k tomu, aby měly rády své muže a své děti, byly rozumné, cudné, staraly se o domácnost, byly laskavé a poslouchaly své muže, aby Boží slovo nebylo zneváženo.*“ [Tt 2,2-5] Na jedné straně je pojednáno o ochraně a shovívavosti, na straně druhé je starcům doporučena skromnost a trpělivá podřízenost. V konfrontaci výše zmíněných aspektů vzniká přirozená křesťanská etika. Je to etika prostého života, ve kterém lidský jedinec podléhá spontánní kauzalitě vývoje společenství. Senior je dominantní v empirické moudrosti, o kterou se má dělit s mladými, naopak jeho submise tkví v předání kompetencí a ponechání svobodného prostoru pro rozvoj nové generace. To je oboustranně etické. V takto mravním obecnství lze utvářet zdravé prostředí pro přirozený vývoj.

Řím 9,6, Ef 4,22 a Kol 3,9 používá pojem starý ve smyslu hříšný a vášnivý. Tento „starý člověk“ zemře spolu s hříchem na kříži, staré lidství hyne, zůstává s vášněmi a nový život ve své svatosti počíná se ve vzkříšení.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém

Nový zákon uvádí pojem „starší“ ve smyslu otcové či předci. Pro naši práci je směrodatné, že ustanovení starších mají být dodržována, ne však proti novozákonnímu učení Ježíšovu [Mt 15,2 a Mk 7,3]. Ve Skutcích jsou starší zmiňováni jako ti, kteří jsou vážení podobně jako apoštolé. Většinou se uvádí ustanovení od apoštolů, starších (města či církve) a bratří právě v tomto pořadí. Starší vkládají ruce a předávají tak dar podle proroctví.

Přes výše uváděnou domněnku, že zmínky o stáří jsou v biblických textech omezené, je evidentní, že stejně jako v současné době i tehdy nebyly postoje k seniorům jednoznačné. Postoj úcty a vážnosti nebyl absolutní. V jistých záležitostech bylo „nové“ lepší či společensky výhodnější než „staré“ – tradiční, zkostnatělé. Inspirativně nahlíženo, jsou tyto postoje velmi moderní. Ani současná etika vůči seniorům nemůže být absolutní. I nyní lze apelovat: naše starší mějme v náležitě úctě, važme si jejich výtvorů, uznejme hodnoty, které vytvořili svými skutky a životy. Dbejme, aby jejich moudrost nezůstala bez odezvy. Ale je-li nějaké nové dobro lepší než to staré, nikoli z neúcty ke stáří, nýbrž z nutnosti evoluce, jednejme netradičně.

První pastorální epištola Timoteovi věnuje část 5. kapitoly právě starším. Čteme o způsobu odměňování starších v církvi; zaslouží-li si ji, jejich odměna má být dvojnásobná. Pokud nejsou dvěma až třemi svědky dosvědčeny prohřešky, nemají být vůči starším stížnosti. Pokud se dosvědčí opak, hřích má být veřejně pokárán. V takovém případě nezaslouží nikdo zvláštní zacházení, píše Apoštol Pavel Timoteovi.

V katolickém listu napomíná Petr k pokoře a vytrvalosti starších, aby byli těm, kdo jsou jim svěřeni, příkladem. A mladší žádá o pokornou podřízenost vůči starším. *„Stejně se i vy mladší podřizujte starším.“*

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém

Všichni se oblečte v pokoru jeden vůči druhému, neboť „Bůh se staví proti pyšným, ale pokorným dává milost“. Pokořte se tedy pod mocnou ruku Boží, aby vás povýšil v ustanovený čas.“ [1Pt 5,5-6]

1.2 Selektované filozofické výpovědi o stáří

*„Ty, která všechno máš, co už se nenavrátil, ...
Ty, na niž nikdo se dost nepřichystá,
Ty, smrti, věčná tanečnice žití, ...
Ty, beze změny jediná v tomto světě, ...“*

[Jaroslav Seifert, Rozhovor se smrtí]

K porozumění stárnoucímu či umírajícímu člověku je zapotřebí trpělivého a laskavého naslouchání, zájmu o jeho osobu, účasti na jeho podpoře a akceptace jeho zkušeností z minulosti s ohledem na jeho jedinečný temperament, charakter a schopnosti. Poslední věci člověka jsou pro českou pastorální teologii stále důležitějším, potřebnějším a zejména v oblasti geriatrické péče naléhavějším tématem. Pro teologicko-filozofickou diskusi o stáří a smrti vycházíme z hypotézy neoddělitelnosti involučních změn od proměn evolučních a podmíněnosti života smrtí. Jakkoli nahlíženo, jedná se o utváření individuálních postojů k osobní zkušenosti se stářím, očekávání sěnía v budoucnosti nebo aktuální profesionální či soukromé sdílení geriatrické problematiky. Pomineme-li nihilistické stanovisko, fenomén stáří a smrti se každého z nás osobně dotýká.

Pro pochopení odvěkosti otázek smyslu života a smrti se ptáme, co

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém o posledních věcech člověka mínili filozofové Aristoteles, Aurelius a Seneca, čím jsou jejich myšlenky stále aktuální a současnému postmodernímu člověku užitečné. Obhajobu staré filozofie nacházíme u Hogenové, když vysvětluje: „Proč se filosofové vracejí do starého Řecka? Protože tam existuje tázání, které není jen popisující, ale je rodivé. Jsou tam na počátku, jsou tam, v úžasu, pociťují důstojnost sebe ve světě, a to je to, co zakládá etiku, žitou etiku. Jen toto prožití dává člověku nekonečnou hodnotu, není to memorování nějakých etických pouček, jež přicházejí shůry jako zákon. Co přichází takto, má podobu rozkazu a vše, co je rozkazem, je voluntaristické. A vše voluntaristické je vnucené, ať si o tom myslíme cokoliv! Jen na důstojnosti lidské podstaty může se založit skutečně dobrý vztah k lidem v nemocnicích, ve školách, v politice i na ulici. Žádný zákon člověka nenapraví, jen něco, co vychází z hloubky jeho bytí.“⁵

Filozofická otázka posledních věcí člověka se především týká smyslu života a jeho naplnění. Vysvětluje stáří i smrt jako přirozenost a poukazuje na význam konečnosti lidské existence prostřednictvím hodnot a cílů. Na rozdíl od filozofie stanovisko teologické vysvětluje poslední věci čtyřmi základními významy. Prvním je eschatologický význam vrcholné spásy člověka, druhým je míněn poslední soud, konečný definitivní osud (podle Jb 8,7). Třetí výklad poukazuje na finále životní cesty (popsáno v Dt 12,8) a čtvrtý vykládá poslední věci jako smrt (v Dt 32,20).⁶

1.2.1 Poslední věci člověka a idea dobra u Aristotela

⁵ HOGENOVÁ, Anna. *Proč nerozumíme „důstojnému“?* In: *Jak pečujeme o svou duši*. Praha: PedF, 2008, 978-80-7290-349-8, s.159.

⁶ NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. 3. vyd. Praha: Kalich, Česká biblická společnost, 1992. 1399 s. ISBN 80-7017-528-1, s. 687.

Uvažujeme-li s Aristotelem o posledních věcech člověka, tážeme se především po smyslu života a po jeho nejvyšších hodnotách. Pro člověka, který se ve stáří ohlíží na svůj dosavadní život, znamená hledání jeho smyslu bilanci nad splněnými či nevykonanými úkoly. Aristotelova představa o lidském údělu na tomto světě spočívá v dobru a blahu, které vyplývá z vykonaného díla člověka, jenž v životě našel svůj osobní význam.⁷ Pravým cílem lidského života je blaženost; „blaženost není stavem; neboť tento může mít také ten, kdo život prospí, žije životem rostlin, anebo ten, koho stihnou největší nehody.“⁸ Nalézání nejvyšší blaženosti u Aristotela znamená snahu o nesmrtelnost. Tato nesmrtelnost pak spočívá v souladu života s tím, co je v něm nejvyššího, v souladu s vlastní přirozeností.⁹

Směřování člověka k tomu, co se mu jeví dobrým předpokládá volbu hodnot a cílů. Jedinečnost a neopakovatelnost lidské osobnosti pak postulují individuálně specifické pojetí dobra a blaženosti. Staří lidé rozjímají nad naplněním rolí vlastního života s ohledem na jejich důležitost. Někteří mají pocit, že svoji roli pozitivně naplnili, přičemž většina z nich považuje za svůj cíl výchovu dětí. Někteří senioři však nehodnotí svůj dosavadní život jako úspěšný, protože měli cíle, kterých se jim nepodařilo dosáhnout.¹⁰ Bilancování seniorů nad minulostí pak ve značné míře ovlivňuje prožívanou současnost, zejména duševní

⁷ „Život zajisté má člověk společný s rostlinami, my však hledáme to, co jest vlastní člověku. Musíme tudíž rozlišovat život výživný a rostlivý. Druhý snad jest život smyslový, avšak i tento jest zřejmě společný koni, volu a každému živému tvorů. A tak u rozumné bytosti zbývá jakýsi život činný; ta pak jednak poslouchá rozumového důvodu, jednak má rozum a myslí.“ ARISTOTELÉS. *Etika Níkomachova*. 2. rozšířené vyd. Z řeč. přeložil Antonín Kříž, 2., rozšířené vydání, Praha: vydal Petr Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3, s. 35, 1097^b.

⁸ Tamtéž, s. 261, 1176^b.

⁹ Tamtéž, s. 265, 1177^b.

¹⁰ Uvedené závěry vyplývají z šetření, které proběhlo v rámci magisterské práce. BEKSOVÁ, Kateřina. *Poslední věci člověka v geriatrické péči*, Magisterská práce HTF UK, Praha: 2002, 111 s., s. 85 a 92.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém blaženost. Pokud odhlédneme od konkrétních vzpomínek a ptáme se na otázku dobra a krásy, shodujeme se s Aristotelovým názorem, že poznání dobra a krásy není člověku dáno automaticky. Člověk, který našel dobro a krásu, je ve stáří navzdory všemu špatnému blaženým; blaho pociťuje i ten, který mnoho vytrpěl, ale jehož život vyvážíly krásné věci. Třetí postoj, s kterým se ve stáří setkáváme, je vyjádřením zklamání a smutku nad vlastní zbytečností. Otázkou zůstává, můžeme-li vůlí ovlivnit poznání vlastního dobra a získat tak blažený postoj ke stáří.

„Řekne-li snad někdo, že všichni lidé směřují k tomu, co se jim jeví dobrým, že však nejsou pány své obrazivosti, nýbrž jaký právě kdo jest, takovým se mu jeví účel a cíl, tedy když každý člověk jest jaksi vinen svým stavem, bude míti také sám jaksi vinu za svou obrazivost. Není-li však nikdo sám vinen svým špatným jednáním, nýbrž jedná tak z neznalosti cíle, ježto má za to, že se mu těmito prostředky dostane nejlepšího, pak směřování k cíli není předmětem jeho vlastní volby, nýbrž se tak musí roditi jakoby se zrakem, aby jím správně rozeznával a vybíral opravdové dobro, a jest dobré přirozenosti ten, komu se toho od přírody krásně dostalo - neboť to jest největší, nejkrásnější a takové, že toho nelze od jiného převzít ani se tomu naučiti, nýbrž jen tak to bude míti, jak mu to přirozenost dala, a v tomto dobrém a krásném přirozeném nadání záleží asi dokonalá a opravdu dobrá přirozenost.“¹¹

Celkový obraz o blahu a dokonalosti dobra dotváří ve stáří aktuální starost seniorů o vlastní soběstačnost (plynoucí ze ztráty zdraví), strach z osamocení a z bolesti.¹² Souhlasíme-li s Aristotelem, že člověk je bytost společenská, znamená starost o soběstačnost z velké části obavu

¹¹ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. rozšířené vyd. Z řeč. přeložil Antonín Kříž, 2., rozšířené vydání, Praha: vydal Petr Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3, s. 80, 1114^a.

¹² BEKSOVÁ, Kateřina. *Poslední věci člověka v geriatrické péči*, magisterská práce na HTF UK, Praha, 2002, s. 87.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém nad potenciálním zatížením společnosti, především rodiny.¹³ Nejčastějším fenoménem geriatrické péče se tedy zdá být touha starých lidí po zachování či navrácení zdraví a nezávislosti. V tomto ohledu je výše vyslovená blaženost a krása života determinována vzpomínkami (s ohledem na jejich pozitivní či negativní obsah) v interakci s aktuálním pocitem vlastní autonomie ve společnosti.

1.2.2 Přirozenost smrti ve filozofii Marca Aurelia

Stoický determinismus Marca Aurelia nahlíží na smrt jako na přirozenost a předurčenost světovým řádem. Podle zákona nezměnitelné nutnosti se na světě vše opakuje a vrací; stejně tak, jako je přirozené plození, zrození i dospívání, je přirozené zestárnout a zemřít.¹⁴

Přiblížením stoického pojetí přirozenosti smrti nalézáme myšlenky blízké současnému modelu hospicového hnutí, jehož pilířem je především důraz na spontaneitu. Dnešní thanatologie tematizuje smrt prostřednictvím fenoménu obavy postmoderního člověka z vlastní konečnosti, ohroženosti či ztráty. Aurelius poukazuje na možnost překonání strachu ze smrti filozofováním.¹⁵ Akceptujeme-li stanovisko

¹³ „Za soběstačné pokládáme to, co samo o sobě činí život žádoucím a ničeho nepostrádajícím; domníváme se pak, že takovým dobrem jest blaženost, která, nesečtena, jest nejžádoucnější ze všech věcí. Sečtena byla by zjevně ještě žádoucnější i s nejmenším dobrem; neboť nadbytkem dober se stává to, co jest přidáno, a větší z dober jest vždy žádoucnější. Jeví se tudíž blaženost něčím dokonalým a něčím soběstačným, poněvadž jest cílem všeho konání.“ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. rozšířené vyd. Z řeč. přeložil Antonín Kríž, 2., rozšířené vydání, Praha: vydal Petr Rezek, 1996, 493 s. ISBN 80-901796-7-3, s. 34, 1097^b

¹⁴ AURELIUS, Marcus, Antonius. *Hovory k sobě*, z řeč. přeložil Rudolf Kuthan, Svoboda, Praha, 1969, 8. vyd. tohoto překladu, 174. s., ISBN 80-204-0799-5, s.117, 9/3.

¹⁵ Podle Aurelia je filozofie cestou životem. „Trvání lidského života je bod, jeho podstata - neustálé proudění, smyslové vnímání je kalné, složení celého těla náchylné k rozkladu, duše - čarovný kruh, náš osud - záhada, naše pověst - plod libovůle. Úhrnem řečeno: všechno, co se vztahuje k tělu, je proud změn, a co se vztahuje k duši, sen a dým, život je boj a putování cizinou a posmrtná sláva - zapomínání.“ AURELIUS, Marcus, Antonius. *Hovory k sobě*, z řeč. přeložil Rudolf Kuthan, Svoboda, Praha, 1969, 8. vyd. tohoto překladu, 174. s., ISBN 80-204-0799-5, s.38, 2/17.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém přirozené smrti, znamená obava ze smrti obavu z přírody.¹⁶ Racionálním přijetím fakticity smrti však nemůžeme opomenout její emocionální povahu. Obava ze ztráty života není pouze záležitostí rozumu.

Aurelioova filozofie se lidské emocionalitě dotýká především z hlediska osobního pojetí smrti¹⁷, nezabývá se smrtí z pohledu pozůstalých. V tomto ohledu bychom mohli namítnout, že člověk nemá zkušenost pouze se strachem z vlastní konečnosti, má také obavu o své blízké. Přirozený strach z potenciální ztráty člověka, kterého milujeme, a truchlení nad skutečností této ztráty je vyjádřením lítosti, přesahem sebelásky a znamením sociální povahy lidství. Ve smrti spatřujeme vlastní slabost; stejně tak v ní nalézáme i strach z osamocení a oddělení od bližního. Přestože člověk ví, že stárnutím spěje k přirozenému zániku, je jeho přirozenou potřebou starostlivá ochrana o život.

Stoická odvaha přemýšlet o smrti předpokládá odvahu zodpovědně využít život v jeho plnosti. Tato odvaha znamená uchopit život jako dar a prožívat jej podle zákonů přírody až do konce tak, jako by měl v této chvíli skončit.¹⁸ Smysl pozemského života je určen naplněním a zvažováním jeho hodnoty.¹⁹ Podle Aurelia není důležité, jak

¹⁶ Tamtéž, s. 37, 2/12.

„Smrt je něco podobného jako zrození; tajemství přírody: sloučení prvků a jejich rozloučení, ale naprosto nic, zač by se kdo měl hanbit, neboť není v rozporu s přirozeností rozumného tvora ani se způsobem jeho vybavení.“ Tamtéž, s. 50, 4/5.

¹⁷ „Kdo se bojí smrti, ten se bojí buď ztráty svého citění, nebo změny citění. Ale nebude-li pak už vůbec citění, nebudeš mít ani pocit něčeho zlého; a jestli se ti dostane jiného citění, staneš se jinou bytostí a nepřestaneš žít.“ Tamtéž, s. 115, 8/58

¹⁸ Tamtéž, s.97, 7/56

¹⁹ Člověku je zapotřebí, aby se včas zamyslel nad svým životem, který se zkracuje každým svým dnem, a pokud by uvažoval o prodloužení svého pozemského bytí, musí počítat s tím, že každým dnem ubývá i jeho schopností ovládat rozumně sebe sama. (Stoická sebevražda je přípustná a někdy dokonce žádoucí jako povinnost projevu nezávislosti na vnějších věcech; zavrženíhodná je sebevražda z nerozváženosti nikoli však z úsudku, že hodnota smrti převážila hodnotu života.) AURELIUS, Marcus, Antonius, *Hovory k sobě*, z řeč. přeložil Rudolf Kuthan, Svoboda, Praha, 1969, 8. vyd. tohoto překladu, 174. s., ISBN 80-204-0799-5, s.40, 3/1.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém dlouhý je náš život. Nikdo, kdo lpí na jeho délce, není zvýhodněn.²⁰

Člověk ztrácí pouze život, který právě žije v přítomnosti. „Vyjde tedy nejdelší život najedno s nejkratším; neboť přítomnost je všem stejná a ztracená nám nenáleží, a tak se jeví to, co ztrácíme, jenom jako okamžik. Vždyť nikdo přece nemůže pozbýt ani minulosti, ani budoucnosti, neboť jak by ho kdo mohl připravit o to, co nemá?“²¹ Podstatné je jednat, mluvit a myslet tak, jako by život mohl v tomto okamžiku skončit. „Smrt i život, sláva i ponížení, bolest i rozkoš, bohatství i chudoba - to všechno bývá stejně údělem dobrých jako zlých, neboť to není ani krásné, ani ošklivé; tedy ani dobro, ani zlo.“²²

Prioritou lidského života je spokojenost se sebou samým i se svým údělem, objevování rozumem a nalézání srdcem, hledání všeho nejlepšího z vlastních možností.²³ Stoický ideál naplnění vlastních předpokladů a dávání smyslu životu je fenoménem v historii lidstva stále se v rozmanitých podobách opakujícím a dodnes aktuálním. Aurelius dává ve svých myšlenkách prostor pro vlastní interpretaci smyslu života. Ptáme se spolu s ním, zda žít musí vždy znamenat žít smysluplně. Je život umírajícího, jenž nenalezl svůj vlastní význam zbytečný; je taková smrt horší než ta, před níž se podařilo poznat svůj úděl? Nejen ve stáří či na kraji života ptáme se sami sebe na svoji historii a vzpomínáme, zda naplnila naše představy. Vážíme, kolik dobrého jsme prožili a jaké utrpení bylo to největší, kolikrát jsme přijali lásku a neoplatili ji, čeho jsme potřebovali a nedosáhli. Co jsme po sobě zanechali a zda naše historie bude participovat na historii společenství.

²⁰ Tamtéž, s. 60, 4/50.

²¹ Tamtéž, s. 37, 2/14.

²² Tamtéž, s. 36, 2/11.

²³ Tamtéž, s. 40, 3/1.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém
Staráme se o život, abychom dosáhli spokojenosti. Naplňujeme osobní
i společenské potřeby, abychom zvládli tíhu stáří, měli odvahu přirozeně
zemřít.

Smrt je odpočínutím od smyslových rozporů, od záchvěvů chťičů,
od trmácení rozumu a od sloužení tělu, tvrdí Aurelius.²⁴ Tělo v zemi
splyne s hmotou a duše s vesmírem; odkud co pochází, zpět se navrací,
pevné k pevnému, duše k nehmotnému, spojí se s Bohem.²⁵ Smrt neměla
by představovat žádnou tíseň; „není tedy žádná tíseň nepřirozená ani
člověku, pokud člověk činí to, co náleží člověku. A není-li mu
nepřirozená, není ani zlem pro něho.“²⁶

Vše, tedy i smrt, je člověku snesitelné.²⁷ Otázka snesitelnosti
souvisí s otázkou bolesti. Marcus Aurelius o bolesti říká: „Co je
nesnesitelné, ukončuje život; co trvá déle, je snesitelné. A duše si
zachovává svou pohodu tím, že se uzavře v sebe, a naše vůdčí část
neutrčí škodu. Ale části, které bolest poškozuje, jen ať se o ní vysloví,
jestli mohou.“²⁸ Neexistence nesnesitelnosti znamená, že cokoli
přežijeme, je snesitelné, že naše životní síla určuje hranice
snesitelnosti. Naše utrpení, bolest i ponížení je nástrojem otupělosti
života, který nás zocelí a ukáže nám vlastní míru odolnosti.

Vztáhněme zmíněnou teorii tolerance nesnesitelnosti na člověka
starého. Míra jeho odolnosti vůči snesitelnosti závisí také na
individuálních hodnotách a na míře lidskosti jeho okolí. Co se někomu

²⁴ AURELIUS, Marcus, Antonius. *Hovory k sobě*, z řeč. přeložil Rudolf Kuthan, Svoboda, Praha, 1969, 8. vyd. tohoto překladu, 174. s., ISBN 80-204-0799-5, s.80, 6/28.

²⁵ Tamtéž, s. 53, 4/21.

²⁶ Tamtéž, s. 81, 6/33.

²⁷ „Nic se člověku nepřihází, co by podle své přirozenosti nemohl snést. Jinému se přihodí totéž, ale buď neví, že se mu to přihodilo, anebo se chce blýsknout svou neohrožeností, zachová duševní rovnováhu a zůstane nepoškozen.“ Tamtéž, s. 68, 5/18.

²⁸ Tamtéž, s. 94, 7/33.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém zdá snesitelné, jiného uvrhne do beznaděje. Někteří staří lidé umírají z nedostatku zdraví, jiní nemohou žít bez lásky a kontaktu svých blízkých, někteří zemřou fyzicky, jiní se přestanou mít rádi, a přestože jejich tělo funguje, jejich duše je vyhaslá. Ptejme se starých lidí, co se jim zdá nesnesitelné a mějme odvahu jim naslouchat.

1.2.3 Úvahy o stáří a Lucius Annaeus Seneca

„Před příchodem stáří jsem hleděl, abych dobře žil, nyní v stáří hledím, abych dobře umřel“ a také, že nemůže být velké to zlo, které je poslední, říká Seneca ve svých listech Luciliovi. Bojíme-li se poslední hodiny, činíme si i všechny ostatní neklidnými, pachtíme se za zbytečnostmi a opravdový život, který nám zprostředkovala příroda, nerespektujeme v jeho zákonitosti. Hodnota života nespočívá v jeho délce ani ve strachu o něj, je uložena v hledání kvality a dobra. „Jenom takové dobro je plným potěšením pro majetníka, je-li mysl připravena na jeho ztrátu; nic však nemůže snáze oželet nežli to, po čem již vůbec nelze toužit, přijdeme-li o to.“²⁹

Ve stáří se odráží náš dosavadní život; dokážeme-li se přizpůsobit nevyhnutelnému s vyrovnanou myslí, je zásluhou naší moudrosti, že v stařeckém těle slabost do jisté míry zadržíme a podepřeme. „Jakmile však jako ve zpuchřelém stavení povolují všechny vazby, a zachytíš-li jednu část, sesouvá se druhá, je třeba pomýšlet na odchod.“³⁰ Metaforou

²⁹ „Přečetní lidé se uboze potácejí mezi strachem ze smrti a mukami života: žít nechtějí, umřít nedovedou. Proto si hledí zpříjemnit život tím, že se vůbec přestaneš oň strachovat.“ SENECA, Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Luciliovi*. Z lat. orig. přeložil Bohumil Ryba, 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 282 s., 5. list, s. 12-13.

³⁰ „Jiné druhy smrtelného nebezpečí jsou smíšeny s nadějí: nemoc může ustát, požár být hašen, řítící se zdivo ušetřit tě závalu; moře může touž silou, kterou pohltilo své oběti, vyvrhnout je živé a zdravé; voják může zadržet meč zkázy přímo na hrdle poraženého. Naproti tomu ten, koho vleče k smrti stáří, nemá nic, v co by mohl doufat. Jedině proti stáří nelze nijak zakročít. Žádný jiný druh smrti není mírnější, ale také zdlouhavější.“ SENECA,

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém
bortícího se stavení poukazuje stoický autor k nezadržitelnosti procesu
stárnutí z hlediska multiorgánových změn či psychické lability a
křehkosti. Starý dům můžeme udržovat drobnými opravami či nákladnou
rekonstrukcí, nebo jej nechat zchátrat a spadnout bez povšimnutí, neboť
jsme nenalezli jeho pravou hodnotu. Stejně tak lze pečovat o starého
člověka, avšak s vědomím pouhého oddalování nezadržitelného úpadku.
Metafora starých věcí je vyjádřením pohledu společnosti a jejích dvou
postojů ke stáří: může o něj laskavě pečovat, aby bylo krásné a
důstojné, nebo jej může zanedbávat a odsouvat ze svého středu, neboť
je ošklivé a nepotřebné.

Senecův záměr je zřetelně orientován na přirozenost lidského
vývoje a na klid v jeho poslední etapě. Pošetilý je ten, kdo strachuje se
stáří. „Kdo nechce zemřít, vlastně nechce žít. Vždyť život nám byl dán
s podmínkou, že zemřeme; k tomuto cíli se ubíráme životem. Proto bát
se smrti je známkou pošetilosti, protože jisté věci jsou očekávány a jen
nejisté jsou předmětem obav. Smrt má oprávněnou a nepřemožitelnou
nutnost.“³¹

Z mnoha rozhovorů se staršími lidmi vyplývá, že největší obava
neplyne ze smrti, ale z pomyšlení na smrt - z umírání.³² Je to obava,
která vzniká z nejistoty času, událostí, pocitů a obrazů. Celý život se
bojíme, aby se nám či našim blízkým nestalo něco zlého a tím zlým
někdy míníme smrt. Přestože známe její fakticitu, odsouváme ji na okraj
života, očekáváme ji s příchodem přirozenosti konce - se stářím. Není
pravda, že nedokážeme přijmout smrt; náš strach plyne z

Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Lucilioví*. Z lat. orig. přeložil Bohumil Ryba, 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 282 s., 30. list, s. 47.

³¹ SENECA, Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Lucilioví*. Z lat. orig. přeložil Bohumil Ryba, 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 282 s., 30. list, s. 49.

³² Uvedené závěry vyplývají z šetření, které proběhlo v rámci magisterské práce. BEKSOVÁ, Kateřina. *Poslední věci člověka v geriatrické péči*, Praha: HTF UK 2002, 111 s., s. 90.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém nepředvídatelnosti její podoby. Tragičnost smrti často vyplývá ze zkušenosti, že život skončil v rozporu s jeho přirozenou koncepcí stárnutí (zemře-li dítě dříve než rodiče, násilná smrt apod.), nebo z oprávněné obavy před špatným umíráním (ztráta důstojnosti, týrání seniorů, osamělost, nemohoucnost, bolest apod.).

Smrt je pojmem, majícím moc vyvolat nepříjemné představy a emoce. Seneca vyslovuje názor, že statečnější je právě umírající, nežli ten, komu ještě zbývá čas. Říká, že „bezprostřední blízkost smrti dodává i nezkušeným lidem odvahy, aby se nevyhýbali nevyhnutelnému“ a že „je-li nějaká nepříjemnost nebo strach kolem této věci, je to vina umírajícího, nikoli vina smrti, a dále, že při smrti je právě tak málo obtíží jako po ní. Kdo se bojí toho, čím nebude trpět, je stejně pošetilý, jako kdo se bojí toho, co nebude cítit. Či si někdo myslí, že táž smrt, která zbavuje vnímání, sama bude vnímána?“³³

„Stařecká duše je na krajíčku rtů“ a „k jejímu odtržení od těla není třeba veliké síly. Oheň, který zachvátí živnou látku, musí být uhašen vodou, někdy pískem, avšak takový oheň, kterému se nedostává živin, uhasne sám od sebe.“³⁴ Je to nemoc (či polymorbidita), která v posledku bere ze rtů starého člověka duši a jakkoli věříme v další existenci této duše, nechceme ve stáří ani v nemoci zůstat opuštěni či nevyslechnuti. Útěcha nemocných a příprava na smrt je jedním z hlavních úkolů pastorální teologie. Jejím cílem je zajistit starému člověku dobré umírání z hlediska duchovní péče. Jakoby Seneca v tomto ohledu rozvíjel předpoklady křesťanské etiky, když říká, že přípravou na smrt³⁵ rozumí

³³ SENECA, Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Lucilioni*. Z lat. orig. přeložil Bohumil Ryba, 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 282 s., třicátý list, s. 48.

³⁴ Tamtéž, 30. list, s. 50.

³⁵ „Přednostně se musíme připravovat na smrt, nikoli na život. Život je dostatečně bohatý,

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém se další život.³⁶

Zatímco záměrem stoické filozofie je uchopit smrt racionálně, obhájit její přirozenou povahu, vysvětlit konečnost a apelovat na její smysluplnost, je posláním teologie rozvinutí možností, jak očekávaný konec zvládnout. Spolu s filozofií se tážeme, proč je moudré uvažovat o stáří, kdežto teologii přísluší, aby ukázala, jakou cestou máme přijmout realitu smrti a jak s pomocí pastorače vnést klid do stárnoucí duše, která mnohdy naléhavě hledá útěchu. Duchovní, na kterém spočívá pastýřské povolání, je konfrontován realitou stáří, ve které se prolínají vnější aspekty (tj. jaké podmínky vytváří společnost seniorům), související se zažitými sociálními modely postojů s vnitřními předpoklady (individuálně specifickými psychickými dispozicemi), v kterých se odrážejí konkrétní vlastnosti a potřeby, názory, vůle, inteligence, pružnost myšlení v interakci s odolností (duševní i fyziologickou) a v neposlední řadě s vyrovnáním se s vlastní minulostí starého člověka.

Ve stoické filozofii se setkáváme s názorem, že dobře zemřít znamená uniknout nebezpečí špatného života, že člověk se má snažit nevykupovat svůj život za jakoukoli cenu a nesmí dojít k svému cíli (konci) v potupě či přiznáním své slabosti.³⁷ Jenomže tady se Seneca s křesťanstvím rozchází, neboť zvažuje možnost svobodné volby smrti za předpokladu, že utrpení převáží nad blahem. Křesťanství sebevraždu

ale my jsme příliš chtiví jeho bohatství; máme dojem a vždy jej budeme mít, že nám pořád něco schází. Abychom mohli říci, že jsme dost žili, o tom nerozhodují ani roky, ani dny, nýbrž náš duch.“ Tamtéž, 61.list, s. 90.

³⁶ „Jsem připraven odejít, a proto budu žít dál, že nelpím příliš na tom, jak dlouho to bude trvat. Před příchodem stáří jsem bleděl, abych dobře žil, nyní v stáří bledím, abych dobře umřel. Ale dobře umřít znamená umřít bez odporu.“ SENECA, Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Lucilioví*, přeložil Bohumil Ryba, Svoboda, Praha, 1969, vydání první, 61. list, s. 89.

³⁷ SENECA, Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Lucilioví*. Z lat. orig. přeložil Bohumil Ryba, 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 282 s., 70. list, s. 104.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém odmítá; hodnotu života vysvětluje darem od Boha a člověku nepřísluší jej zmařit.

A dnes se spolu s V.E. Franklem ptáme, zda utrpení má smysl³⁸ a co je ve stáří špatný život. Seneca hovoří o životě špatném a potupném; v tomto dvojím vyjádření můžeme rozumět: zlým věcem nezabráníme, potupné je však synonymum pro nedůstojné a na nedůstojném stáří máme jako společenské bytosti podíl. S ohledem na to, co bylo vysloveno o aspektech fenoménu stáří, pokusme se porozumět významu požadavku jeho důstojnosti v našich postojích. Pokud na nás záleží, myslíme-li stáří a důstojnost nedělitelně, můžeme uvažovat cestou křesťanství, neboť jsme našli určitou možnost, jak eliminovat sebevraždy seniorů, které by byly vyjádřením slabosti a úniku z nedůstojného života.

Úkolem člověka je snést svůj osud³⁹ i v jeho konečné podobě, říká Seneca. Životní štěstí a radost z možnosti existence vycházejí z našeho nitra; závisejí-li pouze na ostatních (věcech či lidech), není to pravá opora bytí, ale pouhá dočasná iluze, která pomine. Jedině naše vnitřní dobro je stabilní a může nám pomoci snášet naši konečnost. Život je dostatečně bohatý, poskytuje mnoho možností, jak jej prožít, aby byl dobrý. Aby však bylo dobré stáří, je zapotřebí připravovat se na umírání.

Můžeme uvažovat stejně i o smrti druhého člověka? Jak úzkostná je představa ztráty někoho drahého? Dokážeme-li přitakat Senecově odvaze k vlastnímu osudu, jsme toho schopni i pro druhé? Ve svých listech radí Seneca Lucilioví, aby usiloval zejména o příjemné rozpomínání na ty, které ztratil; aby své přátele měl, jako by je měl

³⁸ FRANKL, Viktor, Emil. *Vůle ke smyslu*. Vybrané přednášky o logoterapii. 2. české vyd. Z něm. přel. Vl. Jochmann, Brno, Cesta, 1997. 212 s. ISBN 80-85319-63-2.

³⁹ SENECA, Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Lucilioví*. Z lat. orig. přeložil Bohumil Ryba, 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 282 s., 98. list, s. 203-205.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém ztratit a ztrácel je, jako by je měl mít. Neboť milované osoby nám nebyly dány bez podmínky jejich ztráty. Přílišný pláč je pak zrcadlem špatného svědomí a pozdních důkazů, které by svědčily ve prospěch citu (lásky), které nebyly za života zemřelého dostatečné.⁴⁰

Je přirozené podléhat smutku a plakat nad ztrátou. Kdo však miloval více než jednoho člověka, nikdy nezůstane sám. „Doprovodil jsi na poslední cestě toho, kterého jsi miloval: hledej, koho bys teď mohl milovat.“⁴¹ Zármutek nad smrtí milované osoby je vlastně retrospektivou velikosti citů, které jsme darovali. V tomto smyslu Seneca uvažuje: miloval-li jsi dostatečně, tvůj žal nebude nekonečný (pakliže ano, je předstíraný); tvoje příprava spočívá ve včasném očekávání - cokoli se může jednou stát, může být dnes. A právě v tomto ohledu jsou názory stoického filosofa téměř křesťanské, říká-li: náš blízký je pouze poslán napřed a my jej zase shledáme, až jej budeme následovat na to místo.⁴²

Jakkoli tematizujeme stáří i smrt, jakkoli souhlasíme s filosofy, přesto pocítujeme jistou úzkost, která je individuálně zaměřená, ale má společný jmenovatel. Smyslem předešlých úvah zůstává objasnit původ úzkosti a hledat cestu k jejímu překonání. Uvažovat o stáří je úkolem celého života. Myšlenky na smrt se netýkají pouze našeho vlastního konce, je opodstatněné se jimi zabývat, aniž jsme již staří. Učíme se být lepšími nejen pro sebe, ale pomáháme tak zvládnout tento nelehký úkol i celé lidské společnosti. Důstojnost sénia předpokládá individuálně-sociální hodnotový systém. Stáří není krásné ani dobré samo o sobě, je obrazem individuálního zvládnutí našeho života a je také naším

⁴⁰ Tamtéž, 63. list, s. 91-92.

⁴¹ „Je lépe obnovit si přítele nežli ho oplakávat. ... Je však velice potupné, aby rozumnému člověku lékem nářku byla únava z nářku.“ Tamtéž, 63. list, s. 93.

⁴² SENECA, Lucius, Annaeus. *Výbor z listů Lucilioví*. Z lat. orig. přeložil Bohumil Ryba, 1. vyd. Praha: Svoboda, 1969, 282 s., 98. list, s. 203-205.

⁴² Tamtéž, 63. list, s. 94.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém sociálním zrcadlem.

1.3 Gerontologické stanovisko

*"Psychicky zdraví staří lidé jsou schopni kvalifikovaně rozhodovat, přesto je starý člověk apriori vyřazován z různých aktivit, z postavení přinášejících zvýšenou odpovědnost či z vedoucí funkce."*⁴³ R. Jirák

Stárnutím lidí (i živočichů) se zabývá gerontologie⁴⁴; jedná se o velmi široký obor, jehož rozsah zahrnuje mimo jiné biologické, lékařské, sociální a demografické aspekty procesu stárnutí.⁴⁵ „Počátky gerontologie by nepochybně bylo možno nalézt již na úsvitu civilizace; předchůdci lékařů si při pozorování svého řemesla jistě uvědomovali souvislost mezi stáří, nemocemi a smrtí. Stárnutí je sice proces daný stavbou a funkcí organismu, byla to však civilizace, která udělala ze stárnutí hrozbu a problém.“⁴⁶ Zlepšením existenčních podmínek se život stal pro člověka bezpečnějším, lidé se dožívali vyššího věku. Tehdy vznikla motivace ke zjišťování příčin nežádoucích znaků doprovázejících stárnutí a objevil se také přirozený strach ze smrti. Dnešní gerontologie

⁴³ JIRÁK, Roman. *Stáří versus demence*. Psychologie dnes. Psychologie, psychoterapie, životní styl. Vydává Portál, Praha: 2006, ISSN 1212-9607, roč. 12, č. 7-8, s. 22.

⁴⁴ Název této vědecké disciplíny je odvozen z řeckého slova *gerón*, jež je označením pro starého člověka. Gerontologii lze dělit na teoretickou, experimentální a klinickou. „Klinická gerontologie, **geriatrie** se soustřeďuje na komplexní problematiku starého člověka jako jedince (individuální gerontologie).“ PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatric. Geriatrická diagnostika*. 1. vyd., Praha: Scientia Medica, 1994, 150 s., ISBN 80-85526-32-8, s. 11. Zatímco geriatrie je lékařský obor, předmětem zkoumání teoretické gerontologie jsou příčiny stárnutí, hlavní mechanismy určující průběh stárnutí a obecné souvislosti (např. fyziologické nebo sociální).

⁴⁵ ĎOUBAL, Stanislav, KLEMERA, P., FILIPOVÁ, M., DOLEJŠ, J. *Teoretická gerontologie*. 1. vydání, Praha: Karolinum, 1997. 103 s. ISBN 80-7184-481-0, s. 5.

⁴⁶ Tamtéž, s. 5.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém jako věda s množstvím faktického materiálu a hypotéz byla ovšem založena až na počátku dvacátého století.⁴⁷

Stáří je poslední ontogenetickou vývojovou periodou; z gerontologického pohledu bývá charakteristické specifickými orgánovými změnami, regresí či úbytkem některých fyziologických funkcí. Pacovský uvádí: „Přirozené (fyziologické, normální) stárnutí a stáří je určeno souhrnem faktorů genetických a vlivy prostředí, které na jedince působí v průběhu celého jeho života. Vyznačuje se určitými postižitelnými jevy, fenomény (*fenomenologie stárnutí a stáří*). Někdy se pro činitele, ovlivňující proces stárnutí, používá název *gerontogeneze*.“⁴⁸ Vágnerová poukazuje na hlavní úkol stárnoucího člověka, kterým je dosažení integrity závislé zpravidla na zvládnutí všech předchozích vývojových stádií. Z této integrální zralosti pak vyplývají postoje k vlastnímu stáří, které individuálně závisejí na tzv. psychosomatických změnách.⁴⁹

Česká republika se díky relativnímu (pokles porodnosti) i absolutnímu stárnutí (pokles mortality s prodlužováním střední délky života, s častějším dosahováním stáří a prodlužováním života ve stáří) přiblížila globálnímu jevu dramatického zestárnutí populace. Ve zdravotnickém systému je stále častěji poskytována péče lidem vyššího věku, většinu pacientů v nepediatických oborech tak tvoří senioři, čemuž odpovídá tzv. *geriatrize medicíny*.⁵⁰ Tento jev je

⁴⁷ ĎOUBAL, Stanislav, KLEMERA, P., FILIPOVÁ, M., DOLEJŠ, J. *Teoretická gerontologie*. 1. vydání, Praha: Karolinum, 1997. 103 s. ISBN 80-7184-481-0.

⁴⁸ PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatric. Geriatrická diagnostika*. 1. vyd., Praha: Scientia Medica, 1994, 150 s., ISBN 80-85526-32-8, s. 22.

⁴⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. (Dětství, dospělost, stáří)*. 1. vydání, Praha: Portál, 2000, 522 s. ISBN 80-7178-308-0, s.446-489.

⁵⁰ MAREK, Josef, KALVACH, Zdeněk, SUCHARDA, Petr a kol.. *Propedeutika klinické medicíny*. 1. vydání, Praha: Triton, 2001, 652 s. ISBN 80-7254-174-9, s.92. Kalvach dále specifikuje, že souhrnným pojmem **geriatrize medicíny** jsou označovány tzv. kvalitativní jevy stárnutí. Jedná se zejména o akceptaci různorodých potřeb seniorů, jejich limitací, rizik

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém obvykle provázen představami o neodvratné expanzi nemocnosti a nesoběstačnosti, s výrazně omezenou účelností léčebných i diagnostických výkonů a s nulovým významem geriatrické prevence.⁵¹

Stáří je a beze sporu by i nadále mělo být součástí normálního života, neboť fakt zvyšování životního standardu znamená, že stále větší část populace se dožívá pokročilého věku. Za obvyklou hranici počátku stáří se počítá věk 65 let, avšak velké procento lidí žije ještě mnohem déle. Proto je nutné stáří považovat nejen za nezanedbatelnou vývojovou etapu, ale také za relativně dlouhou (někdy téměř třetinovou) část života, která si nezasluhuje výhradně ageisticky-fobické a ekonomicko apokalyptické postoje, ale také laskavou, důstojnou a ohleduplnou pozornost. Pro kvalifikované posouzení stárnutí je však také zapotřebí období sénia vymezit a následně charakterizovat z hlediska jeho fyziologických, psychických a sociálních proměn, včetně významných patologických projevů této poslední vývojové etapy lidského života.

1.4 Vymezení stáří a jeho charakteristika

„...Postupná involuce osobnosti, její úpadek, vyjevuje její podstatu. Co jsme na člověku nepoznali, dokud byl plný síly a schopen skrýt své nedostatky i své bolesti, poznáme právě v pozdním stáří.“

P.Říčan

a specifických problémů; důraz na úspěšné stáří, terapii, včasnou prevenci; odvrácení ztráty soběstačnosti nebo snižování chronické distability. KALVACH, Zdeněk. *K pojetí geriatrické medicíny a diferencované geriatrické péče*. Časopis lékařů českých, 2001, roč. 140, č. 22, s.679-682.
⁵¹ Kalvach dokonce upozorňuje, že negativně pojato „vše směřuje k dominanci ošetrovatelsko – sociální, paliativní péče o seniory jako mase „neperspektivních“ pacientů s nízkou kvalitou terminálního života.“ KALVACH, Zdeněk. *K pojetí geriatrické medicíny a diferencované geriatrické péče*. Časopis lékařů českých, 2001, roč. 140, č. 22, s. 679.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém

„Vyzrálé, jasné stáří má své specifické vnější poznávací znaky. Nelze je zakrýt a nelze je ani přehlédnout“, uvádí Haškovcová.⁵² Někteří autoři rozlišují mezi stárnutím a stářím, přičemž stárnutím míní proces bio – psycho - sociálních změn, probíhajících v čase. Nezvratnost těchto změn spočívá v konečném zániku organismu - v smrti. Stáří je pak označením výsledného stavu, jenž tímto procesem vznikl.⁵³ Za starého je obvykle označován člověk, jehož věk je 75 (příp. 80) let, i když za rané stáří je považován již věk 60 či 65 let. V užším slova smyslu je seniorem člověk, který pro věkové zvláštnosti, křehkost a specifická rizika profituje z geriatrického režimu.⁵⁴ Pro začátek stáří se užívá hodnota 60 – 65 let. Stáří lze dále dělit na mladší stáří (65 – 75 let) a pokročilé stáří (75 a více let).⁵⁵

Nejčastěji užívaná hranice 75 let jako označení stáří (popřípadě geriatrického pacienta) je charakteristická pro tzv. *věkový přístup*. Tento přístup definuje věk 75 let jako ontogenetický uzlový bod, kolem něhož může docházet k fyziologickým změnám významově srovnatelným například s obdobím puberty či klimakteria. Věkový přístup definuje věk v populaci nad 85 let jako „*very old old*“ a chápe ho jako samostatný rizikový faktor ohroženosti náhlou ztrátou soběstačnosti. *Biologický přístup* označuje za geriatrického klienta člověka, který splňuje určitá biologická involuční kritéria. Metoda uplatňování sociálních kritérií se nazývá *sociálním přístupem*. *Ergoterapeuticko – ošetřovatelský* je přístup, který má v ČR silnou tradici, klade důraz na soběstačnost, proto

⁵² HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1990, 407 s. ISBN 80-7038-158-2, s.21.

⁵³ VIEWEGH, Josef. *Psychologie stáří*. 1. vydání, Brno: Ústav pro další vzdělávání zdravotnických pracovníků, 1972, 44 s., s.13.

⁵⁴ MAREK, Josef, KALVACH, Zdeněk, SUCHARDA, Petr a kol. *Propedeutika klinické medicíny*. 1. vydání, Praha: Triton, 2001, 652 s. ISBN 80-7254-174-9, s.92.

⁵⁵ STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu The psychology of ageing přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s.20.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém je za geriatrického klienta považován člověk vyššího věku s ohroženou či ztracenou soběstačností, vyžadující ošetrovatelskou nebo rehabilitační péči. Nemocný člověk vyššího věku se specifickými zdravotními problémy, limitacemi, speciálními geriatrickými riziky, ohrožený hospitalismem, imobilizačním syndromem, ztrátou soběstačnosti s atypickým průběhem chorob, který profiluje z komplexního geriatrického režimu, je hodnocen z hlediska *funkčně klinického přístupu*.⁵⁶

Definovat stáří je také možné pomocí obecných charakteristik vyzorovaných u starého člověka, které lze označit za *univerzální znaky stárnutí* (například vrásčitá kůže), zatímco *probabilistickými znaky stárnutí* jsou míněny pouze pravděpodobné změny (kupříkladu artróza). Tělesné změny stárnoucího organismu označuje pojem *primární stárnutí*; *sekundárním stárnutím* jsou označovány změny, které jsou ve stáří častým, ne však nutným doprovodným jevem. Prudký a nápadný tělesný úpadek bezprostředně předcházející smrti vyjadřuje pojem *terciální stárnutí*.⁵⁷

Vyzrálé stáří (sénium) vykazuje především změny tělesného, duševního, ale i sociálního charakteru. Ke snížení fyzických a psychických sil se ve stáří přidružují i změny vzhledu, úbytek aktivní svalové hmoty, změny termoregulace, metabolické změny, proměna chůze a gest, involuce v oblasti vnímání, úsudku a porozumění způsobená nejčastěji poruchami paměťových funkcí.⁵⁸ Avšak než člověk skutečně náleží do kategorie tzv. pokročilého neboli stařeckého věku,

⁵⁶ KALVACH, Zdeněk. *K pojetí geriatrické medicíny a diferencované geriatrické péče*. Časopis lékařů českých, 2001, roč. 140, č. 22, s.679-682.

⁵⁷ STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu The psychology of ageing přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s. 18.

⁵⁸ VENGLÁŘOVÁ, Martina. *Problematické situace v péči o seniory. Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, a.s., 2007. 96 s. ISBN: 978-80-247-2170-5, s. 12.

Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém prožívá období, kdy je již za starého považován, přestože se tak necítí. Tato evidence může vyplynout ze sociální konvence. Za starého je považován člověk, kterému vzhledem ke kalendářnímu (chronologickému⁵⁹) věku vznikl nárok na starobní důchod.⁶⁰

Z množství definic a různých přístupů vyplývá, že nalézt uspokojivou formulaci okamžiku konce mládí a počátku stáří je nesnadné. Je možné pouze konstatovat, že proces stárnutí je závěrečnou fází lidského vývoje a je třeba ho posuzovat jako součást kontinuální proměny. V každé charakteristice stáří je také nutné zohlednit individuálně specifické odlišnosti, které vyplývají z osobnosti seniora, jeho charakterových vlastností, jeho minulosti a originálních zkušeností, nebo vnitřní i vnější potencialitě. Podle různých kritérií pak posuzujeme obecné či ojedinělé projevy stárnutí.

⁵⁹ Výraz „*biologický věk*“ na druhé straně poukazuje na objektivní stav fyzického vývoje či degenerace. STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu *The psychology of ageing* přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s. 22.

⁶⁰ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1990, 407 s. ISBN 80-7038-158-2, s. 21.

2. PROJEVY LIDSKÉHO STÁRNUTÍ

Zatímco první kapitola uvádí biblické, filozofické a obecně gerontologické hledisko výrazu stáří, druhá kapitola následně objasňuje hlediska bio-psycho-sociálního kontextu sénia. Zároveň vychází ze snahy pochopit základní determinanty stárnutí a obecné projevy starého člověka.

„Celý život je vlastně cesta ke stáří...“, říká Pacovský. Znamená to, že od početí spěje organismus ke svému zániku. Vědomí změn, které se z evolučních mění na involuční je individuální, ale do jisté míry kulturně - společensky podmíněné. Přirozená kvalita mládí spočívá ve výkonu, v touze dosahovat vytyčených dlouhodobých cílů, ve svobodě a mnohdy v potencialitě a variabilitě životních možností. Výsadou stáří je naopak poznání hranice spontaneity, úsilí o životní integritu a kontemplaci, střádání hodnot, zrcadlení zkušeností a odhodlání k transformaci některých životních preferencí vlivem různých limitací, které mohou proměnit původní svobodu v závislost na pomoci druhých.

Dosud nezvládnutým úkolem českého společenství je akceptace a přirozeně empatické pochopení stárnutí s jeho normálními i všemi patologickými proměnami, aniž by jej zprostila jeho lidských práv a nároků. Ošklivost ve stáří může nastat, tato ošklivost však nespočívá ve stáří apriori, ale pramení z pohnutého lidského charakteru, negativní postojové rigidity, sebedestruktivního zpracování somatické či psychické nemoci, z frustrace funkční nemohoucností a neadekvátní hygienou a největší měrou z hodnotového marasmu a životní desorientace. Člověk může být starý, nemocný a nesoběstačný, krásy však pozbývá nikoli v závislosti na těchto proměnách, ale neochotou k hledání kvality, dobra

a zbývající krásy.

2.1 Proces fyziologického stárnutí a reakce na změny

„A jednoho jara všechny stromy zelenaly se, jen stará jabloň smutně stála bez listu. Museli ji vykopat a spálit. Babička to samé jaro velice kašlala, nemohla už dojít do městečka do božího kostelíčka... Ruce víc a víc schly, hlava byla jak sníh, hlas slabší a slabší.“

B.Němcová, Babička

Biologické stárnutí s sebou přináší určité tělesné změny. „Tento proces bývá individuálně variabilní z hlediska času, rozsahu i závažnosti projevů. Proces stárnutí závisí na interakci dědičných předpokladů a důsledků různých vlivů prostředí, které se v organismu stárnoucího člověka postupně nahromadily.“⁶¹ Existují dvě základní teorie o příčinách fyzického úpadku - *teorie opotřebenosti* (části těla se užíváním postupně opotřebovávají) a *buněčná teorie* (tělo stárne v důsledku vystavení buněk toxinům, včetně odpadních produktů metabolismu). „Fyzické stárnutí se obvykle vyznačuje poklesem počtu buněk, ke kterému se připojuje i pokles výkonnosti buněk zbývajících.“⁶²

Biologické změny v lidském organismu lze charakterizovat jako: zpomalení a oslabení většiny regulačních funkcí, omezení rezerv, snížení adaptačních schopností a odolnosti k zátěžím, změnu imunitních mechanismů (pokles imunity), změněnou citlivost receptorů, zpomalení

⁶¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. (Dětství, dospělost, stáří)*. 1. vydání, Praha: Portál, 2000, 522 s. ISBN 80-7178-308-0, s.448.

⁶² STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu *The psychology of ageing* přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s.44.

psychomotoriky, úbytek motoneuronů, zhoršené smyslové vnímání (zrak, sluch, chuť, čich, hmat), úbytek tzv. aktivní tělesné (svalové) hmoty a pokles svalové síly, pokles celkové tělesné vody (ve stáří se člověk vysušuje), zmnožení tuku, úbytek kostní hmoty, involuce struktur a funkcí jednotlivých orgánů, snížení průtoku krve důležitými orgány (mozek, srdeční sval, ledviny) a omezenou schopnost jeho regulace, omezenou kapacitu a rychlost energeticky náročných metabolických dějů.⁶³

Venglářová k výše zmíněným projevům navíc uvádí fyziologické změny, které se přímo odráží v chování seniora: změny spánkového rytmu, spánkovou inverzi, která vede k pospávání během dne a neklidu (nespavosti) v noci, snížená chuť k jídlu a snížený pocit žízně způsobující malnutrici a dehydrataci, poruchy koncentrace, které mohou vést k nedorozuměním s okolím. Ke stáří lze přistupovat konstruktivně (aktivní přípravou), závisle (manipulováním okolím skrze tělesné obtíže) nebo nepřátelsky (nezvládnutím situace), uvádí autorka. Zároveň upozorňuje, že je vždy "nutné odlišit problematické chování způsobené změnami ve stáří od duševních či somatických poruch".⁶⁴

Interakce psychických a somatických funkcí představuje z hlediska stárnutí celou řadu vzájemných vazeb mezi tělesným a duševním stavem seniora, které se významně projevují v jeho chování, sebehodnocení, hodnocení vlastní pozice ve světě a sociabilitě. Z takové interakce lze vypočítat pět základních variant postojů ke stáří, které jsou zpravidla výsledkem umocněných zažitých mechanismů osobního (ne)zvládnání

⁶³ PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatric. Geriatrická diagnostika*. 1. vyd., Praha: Scientia Medica, 1994, 150 s., ISBN 80-85526-32-8, s. 23.

⁶⁴ VENGLÁŘOVÁ, Martina. *Problematické situace v péči o seniory. Příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*. 1. vyd., Praha: Grada Publishing, a.s., 2007. 96 s. ISBN: 978-80-247-2170-5, s. 16.

zátěže. Podobně jako tzv. temperamentové typy i následující postojové modely se mohou vzájemně prolínat nebo se projevovat v různé intenzitě.

První model charakterizuje seniora s vysoce rozvinutými volnými vlastnostmi, se sklonem k racionalizaci zátěže a tendencí dokazovat vlastní hodnotu skrze výkon neadekvátní jeho schopnostem a funkčnímu stavu. Nazveme jej *optimisticky-příkladným*, protože se vyznačuje vitalitou, aktivním způsobem života, cílevědomým zaměřením na regeneraci, úspěšné stárnutí či nasazení pro terapii, sebepřeceňováním a předkládáním vlastního maxima ostatním za vzor. Pro vrstevníky je pak takový senior kladným a nedosažitelným ideálem⁶⁵, rodině či pečujícím často předkládá vlastní autonomii a nezávislost, direktivně se brání pomoci okolí, které po čase reaguje pasivně i v situacích, kdy by si senior přál více pozornosti, ale vyjádřením svých potřeb by ztratil prezentovanou neohroženost. Kladnými atributy prvního typu postoje k stárnutí jsou soběstačnost, stabilita a pro terapii důležitá sebekázeň.

Pro seniora i jeho blízké je nejvýhodnější postoj *realisticky-integrující*, který vychází ze snahy pochopit svoji situaci a v rámci reálných funkčních možností ji akceptovat a zároveň hledat nové potenciálně možné motivy v přítomnosti i budoucnosti. Základní škála vlastností, kterými realisticky-integrující člověk disponuje, zahrnuje vyrovnanost, smířlivost, sebeúctu, altruismus a laskavost. Popsaný postoj vychází z předpokladu hodnotové orientace na smysl života a bilanci uskutečněných a potenciálních cílů. Pro okolí je takto zaměřený senior oporou, na druhé straně umí vyjádřit svoje potřeby a zároveň má

⁶⁵ Na základě provedené pilotní studie (která je součástí příloh této práce) se ukázalo, že optimismus u seniorů je považován za důležitou součást ideálu stáří. Respondenti také vypovídali, že oceňují seniory, kteří si nenaříkají a mají rádi humor.

ohledy na potřeby rodiny i pomáhajících.

Rezignačně-závislý je postoj starého člověka, který očekává, že pozitivní hodnoty spočívají vně jeho osoby, a proto není ochoten je hledat sám. Rezignace je také pasivní obranou proti vlastní neschopnosti pozitivní transformace, je absencí vůle ke smyslu, ztrátou motivace a aktivního přístupu k náročnějším situacím. Závislost na pomoci a citové nebo finanční podpoře druhých v tomto případě nekoresponduje se skutečným stavem seniora. Rezignačně-závislý je člověk flegmatický, egoistický, statický, neprojevující zájem o zlepšení, změnu, alternativní způsoby pomoci, ani o okolí. Rodině či pomáhajícím znesnadňuje péči absencí vitality, životního elánu a sebepodceňováním.

Výše popsaný přístup může oscilovat až do *pesimisticky-podmiňujícího* postoje, který je charakteristický sebedestruktivním melancholickým negativismem, obviňujícím svět z nespravedlnosti a intolerance. Starý člověk, který preventivně vzdává vlastní snahu a ze svých nezdarů podezírá okolí, je vnímán jako sebelítostivý a pro komunikaci i péči nevýhodný partner. Výraznými znaky pesimisticko-podmiňujícího typu jsou neochota, rigidita, stereotypizace, nedůvěra v dobro, kverulantsví, vyčítavost, sebestředná dominance a tendence k manipulaci s blízkými lidmi.

Frustračně-hostilním postojem lze popsat geronta, který se cítí neúspěšný či nedoceněný, opomíjený nebo málo milovaný, neuspokojený či zklamaný životním příběhem. Ve vlastní minulosti odkrývá a zdůrazňuje negativa, poukazuje na chyby a absenci dobra a krásy. Jeho hodnotová preference se zaměřuje na pomíjivé hodnoty či nenapravitelné ztráty. Pracovat s takto nepřátelským až agresivním klientem je vyčerpávající, demotivující a pro rodinu zdrcující. Vlastní

životní (často nerealisticky subjektivně popřípadě patologicky zpracované) tragedii je v tomto případě přikládán maximální význam a veškerá nabízená pomoc je z hlediska frustrovaného starce neadekvátní očekávání. Vnímání a hodnocení hostilního člověka je narušeno většinou dlouhodobým (i celoživotním) pocitem nespokojenosti, gradujícím v neschopnost kladného prožitku či vztahu.

Vlivem prožívání fyziologických proměn a způsobů zvládnání procesu stárnutí ve stáří krystalizuje i náboženská a míra spirituálních potřeb, od nichž se odvíjí i smysluplnost pastorální pomoci zaměřené na geriatrickou populaci. Pro kompletní pochopení starého člověka a jeho postojů vůči světu i vůči své situaci v tomto světě je podstatná znalost životního příběhu, který se zrcadlí v hodnotovém profilu každé osobnosti.⁶⁶ Každá osobnost je také utvářena autentickým temperamentem v interakci s originálními zkušenostmi zejména v oblasti zdraví a nemoci, je výsledkem sociálního původu a současné kulturně-spoločenské pozice.

2.2 Psychické změny osobnosti seniora

„Když překročíme určitý věk, duše dítěte, kterým jsme byli, a duše zemřelých, z nichž jsme vzešli, nás přicházejí zahrnout svými zhoubnými kouzly a požadují, aby mohly spolupracovat na nových citech, které zakoušíme a v nichž tvořivým způsobem obnovujeme

⁶⁶ Z výsledků dotazníku (viz. příloha č. 1) vyplynulo zjištění, že (ne)naplnění životních priorit: zdraví, jistoty rodinného zázemí, potřeby lásky, zájmu okolí a autonomie výrazně ovlivňuje spokojenost seniora. Posuzujeme-li, jak se fyziologické změny odrážejí v postojích ke stáří, musíme zohlednit i kontinuální změny v psychice seniora a jeho sociální (zejména rodinné) zázemí.

*jejich podstatu, i když jejich někdejší podobu necháváme
zaniknout.“* M. Proust

Duše dítěte, zkušenosti z vývoje v interakci s rodovými tradicemi a obrazy duševního světa předků se odrážejí v nových originálních podobách stáří. S kvalitativními změnami v životě starého člověka dochází i k signifikantním změnám jeho psychiky. Cílem vrcholného psychického dozrání by podle Prousta mělo být tvořivé přetváření citů a komplexní obnova pravé duševní podstaty. Emoční a hodnotovou transformaci ve stáří doprovázejí také změny v oblasti kognitivní a behaviorální.

Proměny psychických funkcí jsou biologicky podmíněné strukturálními a funkčními změnami mozku. Psychiku staršího člověka ovlivňuje i řada sociokulturních faktorů, k nimž počítáme zkušenosti jeho generace, společenské postoje a očekávání, vlastní životní styl. Psychologický věk je rovněž podmíněn mnoha faktory, mimo jiné osobnostními rysy a také reakcemi konkrétního člověka na vlastní stárnutí. Některé znaky duševních změn jsou společné pro většinu seniorů, avšak každý člověk je individualitou, specifickou osobností, která je vybavena různými vlastnostmi i zkušenostmi a tento fakt je nutné respektovat i u stárnoucí osobnosti.

Haškovcová píše, že v posuzování chování seniora bychom nejprve měli zohlednit, co dobrého a špatného zažil, jaké konkrétní skutečnosti determinují jeho psychiku. Vady v povaze a charakteru nelze paušalizovat na vady stáří. Autorka dokonce upozorňuje, že „naučit se být spokojen se svým životem a spokojeným ho učinit jiným je nejen vrcholné umění, ale je to také prevence před „špatnou povahou“ ve

stáří.“⁶⁷ Povaha je z psychologického hlediska relativně stálým komplexem vlastností v kombinaci s emoční vybaveností jedince.

Je-li seniorům obecně přisuzována špatná povaha, jedná se o ageisticky orientovaný názor, který odráží individuálně negativní zkušenosti, mezigenerační konflikty či konkrétní amorální charakter staršího člověka. K negativně vnímaným vlastnostem seniorů patří zejména: slabost, nemocnost, nemohoucnost, hostilita, nepotřebnost, disadaptabilita, úzkostnost.⁶⁸ V protikladu k tendenci stáří segregovat v české společnosti převládají postoje, které séniu přisuzují převážně kladné vlastnosti: moudrost, vitalitu, autonomii, vlídnost, optimismus a toleranci.

Pro přesnější souhrnné vyjádření psychických změn geronta (geront je odborné označení pro starého člověka) je typické tzv. zpomalené psychomotorické tempo, které je spolu se změnami kognitivních funkcí zřetelnější v zátěžových situacích. Pacovský uvádí: „Integrita osobnosti zůstává zachována, obvykle se mění jen dílčí funkční schopnosti (vnímání, paměť, představy, myšlení). Charakteristické osobnostní rysy získávají nebo upadají ve své intenzitě („člověk ve stáří karikuje svou vlastní povahu“). Ve struktuře osobnosti se může přesouvat pořadí potřeb, hodnot a cílů.“⁶⁹ Ve stáří zároveň dochází ke změnám globální motivace či k selektivnímu přeskupení jednotlivých motivů. Senior zpravidla mívá krátkodobější cíle a ve srovnání s mladšími lidmi jej častěji potěší saturace běžných potřeb

⁶⁷ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1990, 407 s. ISBN 80-7038-158-2, s.94.

⁶⁸ Podle pilotní studie se v celkovém počtu 154 dotázaných objevilo celkem 6,6% respondentů, kteří odpovídali, že se nikdy nesetkali s ideálním seniorem a tito respondenti zároveň vypovídali o výrazně negativních attributech stáří. (Jednalo se o 4 osoby z celkového počtu 21 respondentů ve věku 41 - 60 let a 4 z 18 nejstarších dotázaných.)

⁶⁹ PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatric. Geriatrická diagnostika*. 1. vyd., Praha: Scientia Medica, 1994, 150 s., ISBN 80-85526-32-8, s. 24.

či uspokojení skromnějších představ. Předmětem velkých očekávání bývají spíše úspěchy dětí a vnoučat. V emocích - v hloubce, kvalitě a stabilitě citových prožitků starého člověka se intenzivně odráží aktuální spokojenost s naplněním motivů v oblasti zdraví, autonomie, individuálních hodnot a vztahové (rodinné) harmonie.

Většina psychických proměn působí problémy v oblasti komunikace a zároveň přímo ovlivňuje sebehodnocení starého člověka. Jednou z nejčastějších příčin zhoršené komunikace se seniorem z psychologického hlediska bývá stereotypizace a ulpívání na zažitých mechanismech řešení nově vzniklé situace, úbytek paměťových kompetencí, nechuť a obtížnost naučit se něčemu novému, pokles aktivizační schopnosti, nepřiměřenost reakcí na běžné podněty, negativismus, somatizace osobních problémů, citová labilita nebo nadměrná úzkostnost. Z psychopatologického hlediska je ztížená komunikace nejčastěji výsledkem syndromu demence, deprese nebo schizofrenie. Obdobné obtíže v komunikační rovině mohou mít somatickou příčinu: neúplný chrup, dýchací obtíže, stav po cévní mozkové příhodě nebo nádorové onemocnění.

Procesem psychického stárnutí dochází u člověka ke kvalitativní proměně hodnotové hierarchie. Do popředí se dostává hodnota zdraví, na níž je závislá fyzická, citová i sociálně-ekonomická soběstačnost a autonomie. S hodnotami korespondují potřeby. Ve stáří člověk touží uspokojovat především potřebu citové jistoty a bezpečí, od které se odvíjí potřeba lásky. Zázemí starého člověka spočívá v uspokojivých a citově hodnotných rodinných vazbách, které mu poskytují naději a otevřenou perspektivu, popřípadě budoucí rodovou kontinuitu.

Významnou potřebu sociálních kontaktů uspokojuje starý člověk

nejen v rodině, ale také v kontaktu s vrstevníky, kteří mají stejné zkušenosti i potíže a se kterými si dokáže lépe porozumět. Hodnota stabilního sociálního zázemí bývá výrazně negativně poznamenána ztrátou důvěrně známého společenského prostředí (domova, pravidelného styku s rodinou, sousedy). Sociální změny mohou v důsledku znamenat osamělost až izolaci seniora. Na druhé straně je pro staršího člověka důležitá potřeba soukromí; nadměrná stimulace jej může vystavit zátěži, upozorňuje Vágnerová.⁷⁰

Pro porozumění duševnímu světu starších lidí je nutná akceptace psychických fenoménů pozornosti, paměti a adaptability. Pozornost se ve stáří stále více zaměřuje na minulost, je ovlivňována aktuální psychosomatickou i sociální pohodou člověka a zároveň pracuje selektivně dle aktuálního zaujetí. Paměť⁷¹ seniorů se vyznačuje tím, že si lépe, častěji a do detailů vybavují zážitky a zkušenosti z minulosti (dětství, mládí) a naopak velmi ztěžka si pamatují okamžiky nedávné.

Obecně platí, že ve stáří častěji dochází k funkčnímu poklesu krátkodobé paměti. Proto dochází k poklesu schopnosti přizpůsobení, starší člověk obtížněji vstřebává nové informace, což může vést k celkovému snížení důvěry ve vnější svět. Haškovcová nastíněnou problematiku ještě specifikuje, pokud uvádí: „Celková schopnost psychické adaptability klesá. Staří lidé bývají nejistí až úzkostní v neznámém prostředí právě tak jako v rozhovoru s neznámými lidmi. Nedůvěřiví jsou dokonce i vůči neznámým věcem.“⁷²

⁷⁰ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. (Dětství, dospělost, stáří)*. 1. vydání, Praha: Portál, 2000, 522 s. ISBN 80-7178-308-0, s.460-461.

⁷¹ Psychologové používají pro měření úbytku paměti seniorů tzv. Ribotovu hypotézu, podle níž jsou v poškozené či degenerované psychice vzpomínky na nedávné události méně jasné než vzpomínky na časově podstatně vzdálenější události. STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu *The psychology of ageing* přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2.

⁷² HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1990, 407 s. ISBN 80-

V oblasti schopností člověka prochází proměnou také inteligence. „Staří lidé si podle tradičních představ zachovávají svoji moudrost (krystalickou inteligenci), ale ztrácejí důvtip či bystrost (fluidní inteligenci).“⁷³ Ve stáří překvapivě snadno vybavitelná německá slovní zásoba z obecné školy, evidentně zvýšený zájem o luštění křížovek nebo precizní ruční práce a naopak nižší poptávku po inovačních změnách domácnosti či ochotu porozumět životnímu stylu vnoučat lze vysvětlit opakováním posílenými zkušenostmi (získaným vzděláním), naučenými schopnosti a dovednostmi, avšak naopak sníženou kognitivní flexibilitou a ubývající dědičností podmíněnou myšlenkovou pružností.

Psychická involuce a snížení adaptačních mechanismů může ve společenském hodnocení představovat příznačný pokles výkonu a v konečném důsledku také pro stáří typický pokles celkové psychické soběstačnosti, jenž zvyšuje pravděpodobnost vzniku závislosti.⁷⁴ Prakticky to znamená, že senior se obává nových neznámých situací, raději setrvává v domácím prostředí a před možností sociální stimulace upřednostňuje klid a jistotu stereotypu. Doma takový člověk spoléhá na pomoc rodiny (nákupy, cesty k lékaři, úřední záležitosti, telefonáty), v zařízení bývá závislý na podpoře pomáhajících profesionálů.

U seniorů předpokládáme, že neúčinnější pomocí není tendence změnit osobnost, ale úsilí o změnu podmínek či úpravu prostředí. Baštecká uvádí, že nechce-li klient nic měnit, je v jeho osobní moci, aby žil život podle svého přesvědčení. Doporučuje metodu posílení (zplnomocnění), která vychází z porozumění životním podmínkám

7038-158-2, s.97.

⁷³ STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu *The psychology of ageing* přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s. 87.

⁷⁴ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1990, 407 s. ISBN 80-7038-158-2, s.99.

klienta, stávající situaci a vhodnosti dosavadního životního stylu; apeluje na určení nápravy stavu a vybízí klienta k řízení vlastního života, čímž minimalizuje pocit vlastní závislosti a usiluje o celkovou emoční pohodu.⁷⁵

V oblasti psychických schopností významně působí vlivy sebepojetí v interakci s vnějšími postoji a hodnocením okolí. Pro duševní zvládnání etapy starobního důchodu je podstatné posilování sebedůvěry, motivace a volných vlastností. Úkolem pomáhajících je poskytování takové pomoci, která je přímo úměrná celkovému aktuálnímu stavu seniora; vhodné nejsou strategie podceňující, hyperprotektivní (přepečování), ani bezohledně neangažované. Baštecká vystihuje podstatu sebepojetí stárnoucího člověka, píše-li: „To, co zahanbuje a ponižuje, není stáří, nýbrž reakce okolí na něj.“⁷⁶

2.3 Problematika sociability ve stáří

„Člověk je sám, současně však neexistuje mimo vztahy.“ E.Fromm

Z hlediska poskytování pastorální i sociální péče je důležité porozumět proměnám tělesným, duševním, duchovním a také společenským. Náročnost duchovní péče spočívá v požadavku orientace v neteologických disciplínách z oblasti geriatry (klinické gerontologie), psychologie stáří a sociální gerontologie. Pastýřská péče by v sobě měla kvalifikovaně absorbovat všechny výše popsané fenomény se zvláštním

⁷⁵ BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Klinická psychologie v praxi*. 1.vydání. Praha: Portál, 2003, 420 s., ISBN 80-7178-735-3, s. 332-333.

⁷⁶ BAŠTECKÁ, Bohumila a kol. *Klinická psychologie v praxi*. 1.vydání. Praha: Portál, 2003, 420 s., ISBN 80-7178-735-3 s. 87.

zřetelem na problematiku sociability věřícího.

Společenská interakce vyjádřená výše zmíněnou Frommovou citací je zpravidla nejdůležitější v rodině. Jakkoli je starý člověk izolován, touží po domově a intimních vztazích. Sociální jádro (rodina), sociální vazby (sousedství, vrstevnická skupina, náboženské či zájmové společenství), sociální statut (profesní zařazení, kulturní a hmotně - ekonomická pozice) nebo sociální solidarita (pravidelné a jednorázové státní peněžní dávky, sociální výhody) jsou významnými aspekty stárnutí. Tyto aspekty posilují nezastupitelné společenské hodnoty, mezi nimi potřebu sounáležitosti, lásky a bezpečí. Frankl dokonce píše, že „individuální existence nepotřebuje pospolitost jen k tomu, aby nabyla smyslu, nýbrž naopak také pospolitost potřebuje individuální existenci, aby sama měla smysl.“⁷⁷

Primární změnu sociálního statutu ve stáří představuje první společensky evidentní mezník, kterým je odchod do starobního důchodu. Pro „důchodce“ v tomto okamžiku nastává nová situace, a to nejen z ekonomického hlediska. S pravidelným pracovním rituálem v zaměstnání ztrácí člověk i profesní roli; mnohé z dosavadních sociálních kontaktů se omezily, je nucen bilancovat a koncentrovat se na získaný čas a soukromí. Do popředí se dostává potřeba nové stimulace, která by nahradila dosavadní životní náplň a ztracené sociální vazby. Starému člověku by se měl nabídnout ekvivalentní program, který by mu znovu navodil pocit vlastní důležitosti, významu, nové zodpovědnosti, sebehodnocení a zároveň tlumil pocit vykořeněnosti.⁷⁸

⁷⁷ FRANKL, Viktor, E. *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Z německého originálu *Ärztliche Seelsorge Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse* přeložil Vl. Lochmann. Brno: Cesta, 1996. 237 s. ISBN 80-85319-50-0, s. 85.

⁷⁸ Stuart-Hamilton uvádí, že někteří lidé mohou svůj odchod do důchodu hodnotit pozitivně. Tato skutečnost pro ně pak může naopak představovat pouze nepatrnou změnu. Dokonce může dojít k úlevě a životní spokojenosti. STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*.

Z četných kasuistik v praxi vyplývá, že změny v sociální stimulaci mohou ovlivňovat mezigenerační vztahy. Pacovský otevírá téma problematiky generačního soužití a pomoci, když píše: „Je důležité, aby staří lidé svému místu v rodině dobře porozuměli a aby se uplatňovali způsobem, který by co nejvíc prospěl jim samotným i celé rodině.“⁷⁹ Porozumět svému místu v rodině, pochopit a žít svoji roli a následovat úděl své pozice mezi ostatními členy není vždy samozřejmostí. Jedná se o individuální míru vůle k naplnění vlastních generačních úkolů a ochotu akceptovat tradiční rodinné morální hodnoty. Společností předpokládanými hodnotami funkční rodiny jsou solidarita a emoční pouta, která utvářejí nezastupitelné zázemí, navozují pocit jistoty a bezpečí.

Pravidelné kontakty seniorů s rodinou, interaktivní soucítění a sdílení jsou mnohdy nejžádanějšími prioritami spokojeného stáří. Starý člověk se zpravidla zajímá o problémy vlastních dětí a zároveň očekává starost o svoji osobu. Do osobních přání obvykle promítá přání mladé rodiny, raduje se z jejích úspěchů a je smutný z jejích nezdarů.

2.3.1 Domov a rodina

„Rodina začíná a končí s domovem.“ A také: „Domov je tam, kde je náš počátek, kde je pramen, z něhož můžeme pramenit, kde je současně oheň, protože oheň je místem nejvyššího usebrání,“ říká Anna

Z angl. originálu *The psychology of ageing* přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s. 162-163.

⁷⁹ Zároveň doplňuje, že „Zanedbatelná není ani materiální pomoc starých lidí mladším generacím. Je-li ovšem vymáhána, akceptuje ji společnost jako nepřirozenou a amorální.“ PACOVSKÝ, Vladimír, *O stárnutí a stáří*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1990, 135 s. ISBN 80-201-0076-8, s. 53.

Hogenová.⁸⁰ Rodina je základní jednotkou společnosti. Primární rodina představuje funkční soužití rodičů a dětí, které determinuje pouto krve – genotypální anamnéza i rodová historie a zároveň místo, kde žijí - domov. V minulosti bývalo obvyklé, že biologické, ekonomické a výchovné funkce této malé sociální skupiny tvořily jednotu a uplatňovala se „mezigenerační výměna služeb“⁸¹.

Starci, kteří dříve živili a vychovávali, stali-li se později sami potřebnými, byli nadále akceptováni jako „závislí“ členové. Rodinný řád jim přiděloval čestnou roli garanta moudrosti, čímž bylo ovlivněno celkové emocionální klima rodiny. Vytvářely se tak modelové stereotypy mezigeneračního soužití, v nichž obvykle vznikl prostor pro spontánní přejímání vzorců chování a strategie dominance a submise z hlediska pravomocí a rozhodování.

Snaha zajistit děti dohodnutým sňatkem, věnem nebo dědictvím, které připadlo do správy potomků ještě za života rodičů, a na druhé straně povinnost mladých pečovat o seniory zajišťovala životu přirozený sled periodických mechanismů a závazků, které ve své zautomatizované podobě poskytovaly přirozenou jistotu rozhodování. Můžeme se dokonce domnívat, že život se nám zkomplikoval ve chvíli, kdy jsme zpochybnili účelnost a funkčnost empiricky prověřených sociálních zákonitostí výše zmíněné výměny služeb.

Dnes se v důsledku společenských změn omezuje tehdejší multigenerační pospolitost pouze na nukleární rodinu: rodiče a děti.⁸² Postmoderní člověk prožívá krizi rodiny, mylně pochybuje o její

⁸⁰ HOGENOVÁ, Anna. *Ztracený domov a příroda*. In: *K fenoménu pohybu a myšlení*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006. ISBN 80-86861-72-4, s. 272.

⁸¹ HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1990, 407 s. ISBN 80-7038-158-2, s.76.

⁸² HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 1. vydání. Praha: Panorama, 1990, 407 s. ISBN 80-7038-158-2, s.77-81.

nezbytnosti a touží po odpoutání a nezávislosti. Avšak je nezpochybnitelné, že rodina je zásadním a jediným přirozeným zdrojem nového života a následně i zárukou bio-psycho-sociálně-morálního vývoje individua a v posledku zdrojem obnovy společnosti.

Soužití více než dvou generací na jedné adrese je dnes spíše výjimkou. Ekonomicko-kulturní změny s sebou v západních zemích přinesly i změny životního stylu. Staří lidé běžně kombinují preference žít samostatný život s touhou mít své děti a příbuzné nadosah, uvádí Hamilton.⁸³ Mít nadosah však není totéž jako mít společný domov. Domov je místo ohně – místo usebrání, o kterém hovoří Hogenová. Pouze funkční rodina a skutečný domov jsou prevencí oboustranné citové deprivace, a přesto se mladý postmoderní člověk stydí zasvětit rodiče do vlastních životních frustrací a starý člověk se brání svěřit dětem své obavy z izolovanosti a ztráty sounáležitosti. Nelze být v bezpečí, když jsme vytrhali své kořeny, a pokud se bojíme spoléhat na základní principy důvěry v rodinné vazby a necítíme domovské zázemí, nemůžeme pramenit z počátku. Citové deprivaci nemůžeme vzdorovat pouhou hrdostí na vlastní výkon, který se začínal od nuly. Nemoc a utrpení starých i mladých lidí často krystalizuje z nemoci spoléhat se na rodinu a domov.

Částečnou rekompencí „nemoci z nejistoty domova“ je současný fenomén hledání cesty k počátkům – k domovu, k předkům a k přírodě. Hogenová píše: „Prodloužený organismus je domov, prodloužený domov je příroda, krajina, do níž vrůstáme, a ona nás vždy znovu a znovu vyladuje ve směru cesty domů.“⁸⁴ Postulát terapeutické funkce přírody

⁸³ STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu *The psychology of ageing* přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s. 171.

⁸⁴ HOGENOVÁ, Anna. *Ztracený domov a příroda*. In: *K fenoménu pohybu a myšlení*. Praha: Eurolex

umožňuje spoléhání se na primární podobu našeho pramene, z kterého lze čerpat jistotu, bez které bychom byli věčnými deprivanty.

V okamžiku, kdy podlehneme umělému vytržení z původních vazeb, vzniká diskuze o etické problematice osamělého stáří. Restrikce vzájemných zpětnovazebných povinností v původní rodině způsobuje neschopnost nové generace pokorně přijímat zodpovědnost za emocionální rovinu kvality života seniorů. Otázkou zůstává, zda tato vztahová omezenost je zároveň příčinou odosobnělé a tabuizované smrti včetně stádií *pre finem* a *post finem*.

Co totiž znamená život bez závazků, bez základních principů nesobecké solidarity a elementární odpovědnosti za osamělé stáří v instituci, za nevyzvednutí urny s ostatky zemřelých předků nebo za neschopnost pozůstalých pohřbít své zemřelé? Je to neznalost posledních přání starců z naší rodiny, které si nemáme sílu vyslechnout pro absenci evidentní nemoci, ale ani potom, neboť se obáváme, že neuneseme myšlenku na smrt? Nebo je to dezorientace v přirozené posloupnosti života, neboť nás právě naši předkové izolovali od nehygienické a nepřijatelné smrti?

Hledat prameny znamená také obnovit a naučit se stereotypům humánního života – přirozeně automatickým rituálům směny péče o staré, umírající a neperspektivní články naší rodiny. Neboť jak píše Hogenová: „Život je jen tam, kde vzcházení je provázáno současným zacházením.“⁸⁵ Zkušený člověk zvažuje možnosti života a smrt považuje za samozřejmost. Zkušenost pramení v moudrosti, v získané mohutnosti lidskosti, která je prokazována úctou k nesmrtelným hodnotám.

Bohemia, 2006. ISBN 80-86861-72-4, s. 272.

⁸⁵ HOGENOVÁ, Anna. *Ztracený domov a příroda*. In: *K fenoménu pohybu a myšlení*. Praha: Eurolex Bohemia, 2006. ISBN 80-86861-72-4, s. 273.

Exodus 20,12 přikazuje: „Cti otce svého i matku svou, abys byl dlouho živ na zemi, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh.“ Úcta k rodičům pramení z lásky, která se postnatálně (ale podle současných výzkumů již i prenatálně) utváří spolu s vývojem osobnosti a je jeho neoddelitelnou součástí. Truchlení nad nemocí a umíráním rodičů znamená oprávněný zármutek a úzkost ze ztráty části sebe sama; pro tento hluboký smutek není útěchy. Úzkost, kterou vyvolává myšlenka na ztrátu rodičů, je iracionální i racionální zároveň, pokud připustíme, že se zároveň jedná o egocentrickou obavu, že nám rodiče nebudou k dispozici, že je nebudeme mít – vlastnit.

Vezměme například v úvahu Frommovu myšlenku, že: „v témže rozsahu, v jakém žijeme v modu MÍT, se bojíme smrti. Žádné rozumové vysvětlování nás strachu nezbaví. Může být ale zmírněn – dokonce ještě v hodině smrti – opětovným potvrzením našeho pouta k životu opětováním lásky druhých, která může rozdmýchat naši vlastní lásku. Zbavování se strachu ze smrti by však nemělo začínat přípravou na smrt, ale mělo by být neustálým úsilím redukovat modus MÍT na modus BÝT.“⁸⁶ Možná právě proto nám pomáhají vzpomínky s pozitivním obsahem, jak se říká „čisté svědomí“, že jsme doma žili v upřímné lásce, jednali jsme čestně a s dobrým úmyslem a pokud ne, dokázali jsme být pokorní vůči svým křivdám a jsme také připraveni odpouštět.

Hodnocení rodinných vztahů vystihuje výrok jedné pečovatelky: „*Zdali rodina pečovat umí nebo může, nechám na posouzení jiným, jestli se však starat chce, to nám v domově (míněno v domově pro seniory) nikdo ospravedlňovat nemusí.*“ Lepšímu porozumění fungování vazeb v základní pospolitosti nám napomáhá Franklovo pojetí funkčních

⁸⁶ FROMM, Erich. *Mít nebo být?* 2.vyd. Praha: Naše vojsko, 1994. Z angličtiny přel. Vladislava Žiklová, To have or to be? 170 s., ISBN 80-206-0469-3, s. 100.

závislostí v rodině: „Smysl individuality se naplňuje teprve v pospolitosti. Potud je hodnota individua odkázána na pospolitost.“⁸⁷ Neboli: sami o sobě nenaplníme svůj životní význam, pokud nebudeme mít význam pro ostatní a pokud nám pospolitost nedovolí se uskutečnit, nebude z našeho výkonu profitovat.

Funkční rodina je uskutečňována plněním několika základních funkcí; citovou, materiálně-ekonomickou, výchovně-kulturní a spirituální funkci lze doplnit o funkci primárního prostředníka hodnotové hierarchie, životního stylu a prevence zdraví. Zároveň poskytuje modelové rozlišení idejí dobra a zla, preferencí a indiference. Rodina je utvářena komplexním systémem vazeb a emocionálních vzorců, proto citová i fyzická závislost seniora na ostatních členech zásadně zasahuje do celého systému.

Z hlediska vzájemných vztahů mezi jednotlivými členy rodiny se poměry ke starému člověku vyvíjí podle různých kritérií. „Z hlediska vztahového může být poměr každého člena rodiny ke starému rodiči naprosto odlišný podle věku, podle toho, co společně prožili apod.“⁸⁸ Pokud má senior více dětí a vnoučat, je vnímán jako součást nejužšího rodinného kruhu dětmi, které s ním sdílí společné bydliště, zatímco s vzdálenějšími příbuznými mívá z hlediska neznalosti každodenních rituálů, potřeb a návyků nikoli nutně méně kvalitní, avšak zpravidla méně důvěrný vztah.⁸⁹ Z této pozice pak lze přirozeně očekávat, že

⁸⁷ FRANKL, Viktor, E. *Lékařská péče o duši. Základy logoterapie a existenciální analýzy*. Z německého originálu *Ärztliche Seelsorge Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse* přeložil Vl. Lochmann. Cesta, Brno, 1996. 237 s. ISBN 80-85319-50-0, s. 85.

⁸⁸ PICHARD, Clément, THAREAUOVÁ, Isabelle. *Soužití se staršími lidmi*. Z francouzsk. orig. *Vivre avec les personnes âgées* přeložila Abigail Kozlíková. 1.vyd., Praha: Portál, 1998, 156 s., ISBN 80-7178-184-3, s. 70.

⁸⁹ Hypoteticky můžeme uvažovat o možnostech základních kvalit vztahu s nižší frekvencí návštěv a rozlišit tak čtyři modely vazeb mezi seniory a mladou rodinou: 1. **neutrálně – lhostejný** vztah vykazující jednostranný či vzájemný nezájem; 2. **angažovaně – autonomní** vyznačující se upřímným zájmem a zároveň ponecháním kompetencí k vlastnímu životnímu

v tíživé situaci bude o geronta pečovat rodina, která dědí dům.

Rodina má v péči o starého člověka nezastupitelnou funkci. Peschke uvádí: „Účel a úkol rodiny spočívá ve výchově dětí a v péči o každodenní potřeby jejích členů.“⁹⁰ Rodina je upevňována velmi silnými emočními pouty. Pokud jsou emoční pouta v rodině křehká a neschopná odolávat zátěži a nejsou-li pozitivní a negativní emoce v rovnováze, vzniká relativně nestabilní emoční prostředí, které na starého (nemocného, umírajícího) člověka může působit indiferentně, úzkostně nebo dokonce z hlediska orientace nepředvídatelně.

Staří lidé v sobě přechovávají potřebu citové blízkosti k dětem a vnoučatům; jsou velmi citliví na disharmonii ve své rodině. Jakékoli rozpory uvnitř rodinných vztahů vyvolávají negativní (dokonce až fobické) reakce a mohou mít v důsledku závažnou psychosomatickou odezvu. Z dalších závažných vztahově zatěžujících okolností stáří jmenujme zejména: nesoulad mezi dětmi, rozvod nebo nezaměstnanost některého z potomků, alkoholismus a jiné závislosti, vážné onemocnění v rodině, smrt dítěte nebo partnera.

Je-li potřeba citového vztahu z větší části uspokojena vzájemným soužitím gerontického páru, kdy si staří manželé – dovoluje-li jim to jejich funkční stav - pomáhají, vědí, co jejich partner potřebuje, může mladá generace vést samostatný (nemíníme tím však vůči seniorovi lhostejný či sobecký) život. Lze pak očekávat, že emocionální

rytmu; 3. **negativně – obviňující** charakteristický vzájemnou podezíravostí z nedostatečné lásky, podmiňováním a intolerancí k osobním preferencím; 4. **demonstrativně – popírající** je vztah založený na přetvářce, občasném transparentním zájmu s absencí pravidelnosti kontaktů a laskavé starosti. V posledním vztahu často senior přetrvává v uměle vytvořené představě, že je vše v pořádku, rodinu omlouvá a často doslova uplácí k intenzivnějšímu styku. Tento model vztahu je patrný především v zařízeních sociálního (DPS, Domovy pro seniory, Domovy důchodců) i nemocničního typu (LDN).

⁹⁰ PESCHKE, Karl-Heinz. *Křesťanská etika*. Z němec. orig. Christliche Ethik (Spezielle Moraltheologie) přel. marek Skovajsa. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1999, 696 s., ISBN 80-7021-331-0, s. 477.

pouto k dětem je zdravě orientované - nepodmiňující svoji spokojenost saturací veškerých přání a někdy dokonce sebestředných požadavků pouze prostřednictvím dětí nebo dokonce jen jednoho „vyvoleného“ člena rodiny, který se pak musí zcela obětovat (mnohdy neúčelně a na úkor vlastních existenciálně důležitých potřeb).

Peschke dokonce pro tyto případy předkládá zásadu křesťanské etiky: „Pokud se někdo nachází v nouzi stejného řádu a závažnosti jako jeho bližní, křesťanská láska mu nepřikazuje, aby obětoval svá vlastní dobra za svého bližního, a tím se dostal do situace horší než on. Není dovoleno vážně obětovat svou vlastní spásu kvůli pomoci bližnímu v tísní. Prospívat pravému dobru druhého nemůže ten, kdo tak ubližuje své vlastní duši.“ A dále pak: „Při krajní nouzi je třeba bližnímu pomoci i za cenu velkých osobních útrap a hmotných obětí.“⁹¹

V důsledku nejrůznějších ztrát a útrap, které život ve stáří může nastolit, se často jeví jako jediná jistota přimknutí se k tomu, koho senior nejvíce miluje. Omezí-li se však tato láska na touhu po výhradním vlastnictví, přestává v tomto momentě plnit svoji nezadatelnou a terapeutickou funkci jistoty, bezpečí a harmonie domova. Pravá a nemanipulující láska, jejíž verbální vyjádření nalezneme v novozákonním listě do Korintu, je nesobecká, není domýšlivá, je bezvýhradná, opravdová a upřímná; taková láska dokáže odpouštět, nehledá viníky a především nepočítá křivdy. Jedině taková láska dokáže laskavě pomáhat a na druhé straně jen upřímná láska umí přijmout nabízenou pomoc, aniž by hledala skrytý prospěch pomáhajícího.

Bohumil Hrabal v knize *Harlekýnovy miliony* popisuje úvahy

⁹¹ PESCHKE, Karl-Heinz. *Křesťanská etika*. Z němec. orig. *Christliche Ethik (Spezielle Moralthologie)* přel. Marek Skovajsa. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1999, 696 s., ISBN 80-7021-331-0, s. 196.

stárnoucí ženy takto: „Ostatně, všechno jsme si už za těch čtyřicet let, co jsme spolu, řekli, v nic už jsme nedoufali, na nic nečekali.“ A dále: „Jenom jsme si přáli, abychom do posledního dechu si nebyli na obtíž, hlavně abychom si posloužili.“⁹² Nebýt si na obtíž, ale zároveň se laskavě podporovat; nemít ambice dvacetiletých, ale být spokojen s tím, co se v životě podařilo, udržet si optimální mentální i fyzickou vitalitu a často také nezůstat sám, v tom podle mnohých výpovědí spočívá skromnost a integrace stáří.

Míra celkové aktivizace stárnoucího člověka ovlivňuje také úroveň jeho intimního života a sexuality. Hamilton uvádí, že v tomto ohledu je „povaha stáří determinována sexuálním chováním člověka v předchozích letech“.⁹³ Pro validní posouzení a zmapování této oblasti života seniorů je pak nutné zohlednit především neochotu svěřit se, formu, jakou je veřejností definován rámec sexuálního chování, četnost příležitostí k milostnému uspokojení; ztrácí-li ovdovělý senior smrtí partnera přirozenou příležitost k milostnému uspokojení.

Zároveň mohou spolupůsobit nově vzniklé funkční problémy, s následkem potenciálního poklesu motivace k sexualitě.

Z biochemického hlediska mají ženy po klimakteriu nedostatek sexuálních steroidů, což může mít také určující vliv na snížení rychlosti a intenzity tělesných reakcí, ale psychogenní složka sexuální aktivity nemusí být přímo ovlivněna. I v tomto případě se však jedná o individuální souvislosti. Je tedy zřejmé, že se stářím se intimní život mění, ale nekončí.⁹⁴

⁹² HRABAL, Bohumil. *Harlekýnovy miliony*. 5. vyd. Praha: Paseka, 2000. 208 s., ISBN 80-7185-306-2, s. 17.

⁹³ STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. Z angl. originálu *The psychology of ageing* přeložil Jiří Krejčí. 1. vydání, Praha: Portál, 1999, 319 s. ISBN 80-7178-274-2, s. 169.

⁹⁴ PASTOR, Zdeněk, ŠIMŮNKOVÁ, Marie. *Sexualita v klimakteriu a po něm*. In: *Sestra*, 11, 2001, 1, s. 25.

Nakolik může být uspokojivý, je záležitostí psychické složky osobnosti, schopnosti adaptovat se na změny v procesu stárnutí a v již zmiňované příležitosti udržovat sexuální aktivitu. Vzájemné vztahy mezi oběma pohlavími se zjemňují, erotická složka převládá a pudovost ustupuje do pozadí. Sexualita může i ve stáří přinášet pocit uspokojení a přispívat k rozvoji osobnosti. Může život zpříjemňovat, ale i komplikovat a ztrpčovat.⁹⁵

2.3.2 Osamělé stáří a izolační úzkost

Lidská sociabilita je určována zejména následujícími sociálními potřebami: potřebou přiměřených kontaktů, potřebou komunikace, potřebou informovanosti, sounáležitosti společně s interaktivními vztahy a láskou (tzn. mít někoho rád a přijímat tento cit od druhého), sdílením - tedy potřebou vyjadřovat se a být vyslechnut, akceptován.⁹⁶ Absence v oblasti uspokojování sociálních potřeb způsobená smrtí životního partnera může vyústit ve dvě extrémní formy zpracování této frustrace. Jednou z nich je situace, kdy s odchodem stabilního společníka odchází i smysl života truchlícího partnera. Společný život, výchova dětí, sdílení problémů i radosti, denní stereotypy a společné rituály, vzájemné soužití ve specifickém životním stylu a zvyk akceptovat svého partnera se všemi jeho zvláštnostmi, představovalo jistotu a bezpečí domova. Pocit prázdnoty je oprávněný, neboť nastává čas úzkosti v interakci s pocitem blízkosti vlastního ohrožení.

⁹⁵ ŠIPR, Květoslav. *Jak zdravě stárnout*. 1. vyd. Brno: Gloria Rosice, 1997. 118 s., ISBN 80-901834-1-7, s. 54-57.

⁹⁶ PICHAUD, Clément, THAREAUOVÁ, Isabelle. *Soužití se staršími lidmi*. Z francouzsk. orig. *Vivre avec les personnes âgées* přeložila Abigail Kozlíková. 1.vyd., Praha: Portál, 1998, 156 s., ISBN 80-7178-184-3, s. 39.

Člověk jakožto společenský tvor potřebuje kontakt a komunikaci. Sociální gerontologie tematizuje otázku statisticky častějšího fenoménu osamělých (ovdovělých) žen. Ženy se v průměru dožívají vyššího věku, avšak ukazuje se, že kvalitativně výrazněji mnohdy poznamenává odchod partnerky populaci vdovců, kteří se včas nebo vůbec nevyrovnali se stávající situací (reálnou samotou) a vlivem terciálního stárnutí rapidně chřadnou (degenerují), ztrácí obranné mechanismy, onemocní a nemají zájem o uzdravení, zanedbávají hygienu, domácnost nebo se stáhnou do apatické izolace.

Druhou variantou způsobu zpracování události odchodu partnera (partnerky) je naopak výsledný pocit úlevy a získání nových životních možností, které se v dosavadním partnerství (manželství) nemohly uskutečňovat. Jedná se zejména o seniory, kteří obětovali pro vztah všechn svůj potenciál a pečovali o nesoběstačného či jakkoli závislého partnera z lásky nebo z povinnosti. Méně častým, nikoli však vzácným, je pocit osvobození od tyрана v dosavadním společném soužití, jehož smrtí je pozůstalému seniorovi umožněno prožít autonomně alespoň konec života.

Na jedné straně je představa závislosti v důsledku nepředvídatelných, ale i v obavě z očekávaných životních událostí, pro většinu geriatrické populace nepřijemná. Na straně druhé však vlivem zhoršené adaptability a výraznější potřeby stereotypů a stálosti prostředí významná skupina doposud soběstačných starých lidí nepřijme nabízenou podporu svých dětí z mnoha individuálně variabilních důvodů; mimo jiné také z neochoty cokoli ve svém životě výrazně měnit.

Moment odmítnutí pomoci má své opodstatnění. Senioři se cítí být ohroženi ztrátou soukromí i nutností opustit většinu známých věcí, ke

kterým je poutají neopakovatelné vzpomínky; je jim zatěžko přijmout pomoc od druhého a připustit tak, že tato pomoc se stane nezbytnou. Pokud je to jen trochu možné, lpí na vlastní autonomii; chtějí si především co nejdéle zachovat soběstačnost.

Pro účely této práce lze rozlišovat dva základní modely rodinného zázemí seniora – model funkční rodiny a model disfunkční rodiny. Dále bychom mohli specifikovat funkční rodinu, která pečuje se zájmem, ve všech ohledech je spolehlivou oporou, jistotou a utváří seniorovi nezaměnitelné a bezpečné zázemí. I tento model lze rozlišit podle poskytování zázemí emocionálního a zázemí fyzického. Rozdíl je v přímé obslužné péči, kdy emocionální zázemí poskytuje rodina, která pečovat chce, ale nemůže nebo neumí a v přímé péči je zpravidla zastoupena profesionálním personálem sociálního zařízení nebo systémem asistenční nebo terénní přímé obslužné péče (homecare); nadále však projevuje zúčastněný zájem, aktivně komunikuje, popřípadě se v jistých situacích na péči přímo podílí.

Rodina, která pečovat chce, může i umí, se obětuje potřebnému seniorovi téměř ve všech sférách potřeb a stará se o svého starého rodiče doma, nezprostředkovaně. Jako všestranně nejvýhodnější se jeví forma společné, rozložené péče celé rodiny, pokud jsou funkční i vazby mezi jednotlivými „zdravými“ členy.

Nefunkční rodinou míníme nestabilní a emočně neprovázané pokrevní společenství, ve kterém pro realizaci péče schází upřímný a opravdový zájem. Tento model vzniká za předpokladu absence základní descendenční motivace, neutvořené či zaniklé úcty a starosti nebo nedostatečného oboustranně zodpovědného mechanismu výměny služeb a pomoci. V případě této modelové situace často vzniká riziko

nespokojeného, vůči okolí a pomáhajícímu personálu nepřiměřeně kritického, hostilního, depresivního nebo apatického geriatrického klienta. V institucionální péči jeho psychosomatický stav často vrcholí v emoční nebo fyzickou izolaci. Subjektivní nepohoda a neadekvátní nepřátelské chování může být symptomem frustrace, jejíž příčinou není nedostatečnost suplujícího prostředí, nýbrž úzkostné zpracování nezájmu vlastních blízkých. Frustraci, která může nastat v důsledku rodinné disfunkce, lze vyjádřit slovy starozákonního textu: „*Mé bratry ode mne vzdálil, moji známí se mi odcizili, moji příbuzní mě opustili, kdo se ke mně znali, zapomněli na mě.*“ [Jób 19,13-14]

Příčiny neplnění podpůrné úlohy a neposkytování zázemí bývají individuálně diferencované (lhostejnost, alkoholismus, nedostatek lásky, obávaná či zdánlivě nepřekonatelná překážka – fyzická vzdálenost, zaujetí vlastním osobním životem, sociální tíseň, faktická či domnělá chudoba a ztížené prostorové podmínky, odplata za nešťastné dětství, problematická komunikace, intolerance k zátěži, subjektivní pocity křivdy nebo neprominuté viny, strach ze smrti, psychická nemoc na straně potenciální pečující osoby aj.). V důsledku však všechny následky zmíněných příčin vykazují takřka obecné znaky: pocity osamocení, vykořeněnosti, nespokojené vztahové potřeby, ztráta sounáležitosti a pozitivní emoční stimulace.

Citové strádání, desintegrace, pocit nadbytečnosti a frustrace může vyústit v celkový aktivizační útlum, negativismus, psychosomatickou odezvu (depresi), v krajním případě i suicidální tendence. Uspokojivé city, jejichž základní jednotkou je láska, jsou hybnou silou života, mezi potřebami tvoří přímou nadstavbu potřeb primárních, fyziologicky-instinktivních. Křesťanská etika například

považuje lásku za jeden z největších darů, vychází z pojetí lásky - agapé. Peschke charakterizuje vlastnosti vztahové lásky takto: „Láska musí být aktivní a účinně se starat o blaho druhých. Mnoho lidí lásku ztotožňuje se svými pocity. Ale agapé není jen pocit.“⁹⁷

2.3.3 Postulát lásky mezi generacemi

Agapé pomáhá nastolit vyváženost mezi frustrací a nadějí, přičemž naděje je zároveň přímým predikátem agapé. Agapé v rodině znamená elementární motivaci k podpoře a poskytování citového zázemí starším (nemocným) členům. Optimalizací uspokojivých rodinných vztahů je interaktivní respekt všech členů. Korelací agapé a autonomie se může uskutečňovat harmonické generační soužití a zároveň je tato korelace předpokladem pro plnění generačního úkolu.

S přijímáním naděje stárnoucích lidí ještě souvisí proměna životní orientace a tzv. „*kognitivní budoucnost*“, tedy schopnost o budoucnosti realisticky uvažovat, jak uvádí Křivohlavý a blíže popisuje: „Jednou z charakteristik zralé osobnosti je nejen vyrovnávání se s minulostí a žití v přítomnosti, ale i realistický výhled do budoucnosti.“⁹⁸ V opačném případě, kdy senior nedokáže zpracovat negativní projevy stárnutí adekvátní kompenzací (novými aktivitami myšlenkovými i manuálními), může nastat patologická varianta stárnutí v oblasti programové i vztahové.

Programová dekompenzace je jedním z aspektů deprese, ale také

⁹⁷ PESCHKE, Karl-Heinz. *Křesťanská etika*. Z němec. orig. *Christliche Ethik (Spezielle Moraltheologie)* přel. Marek Skovajsa. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1999, 696 s., ISBN 80-7021-331-0, s. 190.

⁹⁸ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie nemoci*. 1. vyd. Praha: Grada,, 2002, 198 s., ISBN 80-247-0179-0, s. 143.

bývá příčinou destrukce rodinných vztahů. Tato patologická situace vzniká zpravidla v důsledku nepřiměřených nároků na mladou rodinu, neadekvátním očekáváním zvýšené pozornosti vůči seniorovi, neschopností geronta pozitivně uvažovat a záměrným nebo podvědomým omezováním svobody pečujícího člena rodiny (nebo více pečujících osob). Permanentní mezigenerační konflikty mohou mimo jiné u pomáhající osoby vyústit v pocity neschopnosti uspokojit potřeby svých rodičů, v obavu nesplnění generačního úkolu, v rezignaci z nezvládnutí role a v celkovou rodinnou frustraci.

Pacovský ve svém díle uvádí, že péče o starého nemocného člověka v rodině nebo s pomocí rodiny v jeho vlastní domácnosti je realizována třemi základními podmínkami: aby rodina chtěla o nesoběstačného geronta pečovat, aby o něho pečovat mohla a aby to uměla.⁹⁹ Pokud má rodina potřebnou péči dočasně či trvale zajistit, musí k tomu být především eticky motivována, nelze jí to nařídit. Motivace je mimo jiné dána charakterovými vlastnostmi, rodinnými morálními kvalitami a její hodnotovou orientací.¹⁰⁰

Nejvýše na žebříčku hodnot pečující rodiny je láska a starost; vážíme-li si péče a lásky, kterou jsme doposud dostávali, motivuje nás na oplátku stejná důvěra starého člověka v naši lásku a poskytovanou pomoc. Přestože se jedná o evidentní hodnoty, je dobré o nich nejen vědět, ale vzájemně si je také sdělovat. Někdy v pečování o starého (nemocného starého) člověka nastanou dříve nebo později situace, kdy se střetává potřeba pomáhat s jinými osobně nezbytnými potřebami, a

⁹⁹ Vladimír Pacovský v této souvislosti uvádí, že v péči o geronta např. existuje i tzv. hyperprotektivní syndrom, jehož příčinou je nadměrná, nepřírozená péče, která není přiměřená jeho skutečným funkčním možnostem. V důsledku tohoto syndromu vzniká nesoběstačnost a závislost na jiných. PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatric. Geriatrická diagnostika*. Praha: Scientia Medica, 1994, s.112.

¹⁰⁰ PACOVSKÝ, Vladimír, *O stárnutí a stáří*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1990, 135 s. ISBN 80-201-0076-8, s. 54.

je velmi obtížné nalézt uspokojivé řešení. Chronický nesoulad zájmů pečující rodiny a potřebného geronta představuje obrovskou psychosociální zátěž. Rovnoměrná alokace péče mezi všechny členy rodiny a pomáhající profesionály znamená obětovat se pro druhého, ale zároveň touto péčí nepoškozovat jinou složku rodiny. Přiměřenost péče také znamená zohlednění vlastních funkčních rezerv za účelem prevence vyčerpání či dokonce tzv. burn out syndromu.¹⁰¹

Jung uvádí, že „člověk má dvojí cíl: ten první je účel daný přírodou: zplození potomstva a všechno, co patří k péči o hnízdo; k tomu patří vydělávání peněz a sociální postavení. Když je tento účel vyčerpán, nastane jiná fáze: účelem je rozvíjení individuální kultury.“ Dále pak: „Zhusta dokonce panuje falešná ctižádost, že starý člověk by měl být jako mladý, nebo že by měl aspoň dělat totéž, i když v to už vnitřně nemůže věřit. Proto je tak mnohým přechod od přírody k individuální kultuře nekonečně obtížný a hořký.“¹⁰²

Stárnutí je i o psycho-sociální adaptabilitě a jak praví Jung o hledání svého cíle. Jedinci, kteří dokáží těžít ze zkušeností celé své životní dráhy, budou snáze zvládat situace, s kterými jsou ve stáří konfrontováni. Naopak špatně adaptabilní budou lidé, kteří byli obtížně

¹⁰¹ Syndrom vyhoření může nastat nejen v případě pomáhajících profesionálů, ale v určité podobě se může objevit i doma u člověka, který se trvale stará o závislého člena rodiny. Burn out v angličtině doslova znamená vypálit, vyhořet, vyčerpání či vyhasnout. Jedná se o duševní stav absolutní únavy pomáhajícího, který postupně ztrácí chuť k práci a posléze i k životu. Emoční bilance mezi pocitem bezmoci a beznaděje způsobuje plíživé onemocnění podobající se depresivnímu stavu a mající za následek ztrátu imunitních mechanismů. Syndrom vyhoření má zpravidla následující průběh: Počáteční nadšení a pracovní euforii z vykonané pomoci a z očekávání zlepšení situace vystřídá následná stagnace. Pocit zbytečnosti vykonávat nad rámecové úkoly ústí ve frustraci, zklamání prací (ale i kolektivem ostatních pracovníků, platovou a hospodářskou realitou, neuzdravením či nezlepšením stavu klienta, smrtí člověka, jemuž se pomáhající obětoval, stereotypy, neuznáním rodinou nebo veřejností, absencí pochvaly nadřizovaného). V důsledku dlouhodobého neuspokojení pracovní potřeby a zmaření ideálních představ vyplyne citová a později tělesná únava. Cynismus vůči smyslu pomáhání vystřídají stavy apatie (netečnosti) a lhostejnosti (odosobnění) vůči problémům potřebných klientů, následně vůči rodině a širšímu okolí.

¹⁰² JUNG, Carl, Gustav. *Člověk a duše*. Z celého díla 1905-1961 vybrala a vydala Jolande Jacobi. Z něm. orig. přel. Karel Plocek, 1. české vydání, Praha: Academia, 1995, 277 s., ISBN 80-200-0543-9, s. 113.

přizpůsobiví již v mládí. „Základním problémem úspěšné adaptace ve třetím věku je najít individuálně nejvhodnější vztah mezi zdůrazňováním vyhovujících forem aktivit na straně jedné a postupné uvolňování se z aktivit na straně druhé“, říká Pacovský.¹⁰³

Postulát lásky mezi generacemi musí být zaručen obousměrně. Mezigenerační láska má obsahovat úsilí stárnoucí individuality o nalézání přirozené smířlivé pozice ve společenství a společenství tuto pozici posiluje tolerancí, porozuměním a důstojným zacházením. Jsou-li v lásce obsaženy výše zmíněné atributy, pak fobické obavy veřejnosti ze závislých¹⁰⁴ a neproduktivních seniorů jsou zbytečné. A ještě se ptáme, co znamená nalézání své pozice ve stáří? Co míníme sociální adaptabilitou, která stojí v centru pozornosti sociální gerontologie?

Máme na mysli životní postoj vyvrálé osobnosti, která ve zdraví i přes nemoc pochopila alespoň jediný úsek svého dosavadního života a našla v něm smysl. Máme na mysli životní přesvědčení, že stáří má svoji vlastní naději. Dovede-li uchovávat víru v tuto naději a nestojí-li stranou svého života, pak žije svůj život, jak vysvětluje Jung: „Starý člověk, který nedovede naslouchat tajemství potoků zurčících z vrcholků do údolí, je nerozumný, je to duchovní mumie, nic než zkamenělá minulost. Stojí stranou svého života podoben stroji, jenž se opakuje až do úplného opotřebení.“¹⁰⁵

Existenciálně – sociální orientace se v průběhu života proměňuje

¹⁰³ PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatric. Geriatrická diagnostika*. 1. vyd., Praha: Scientia Medica, 1994, 150 s., ISBN 80-85526-32-8, s. 24-25.

¹⁰⁴ „Charakteristickým rysem sociálního stárnutí je postupné ubývání samostatnosti a

ERROR: syntaxerror
OFFENDING COMMAND: --nostringval--

STACK:

93
2962
3